

ग्रीष्म २००४

विहंग

पक्षीनिरीक्षणको वर्येनो सेतु

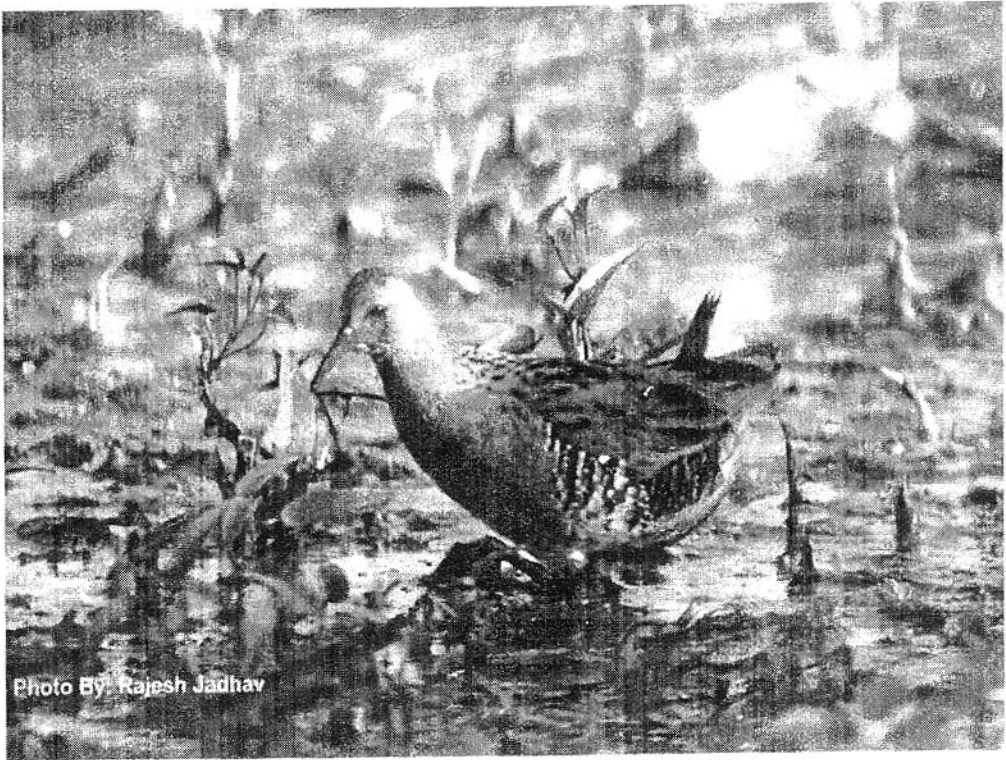

Photo By: Rajesh Jadhav

परामर्शक : लालसिंह राओल

संपादक : डो. नकुल त्रिवेदी

પંખીઓના વ્યાપમાં થતા ફેરફાર લાલસિંહ રાઓલ

ગાજહંસ (Graylag Geese) અને રાજહંસ (Barheaded Geese) વ્યાપ વધારતા જાય છે, તે આપણે ગયા અંકમાં જોયું. આ વખતે એવાં બીજાં પંખીઓની વાત કરીએ.

ખેડા જિલ્લાનાં તળાવો શિયાળા દરમિયાન જળપંખીઓનાં માનીતાં સ્થાન લાગે છે. બગલા, ઢોંક, પેણ, કાજિયા, સર્પગ્રીવ, જલમાંજર, જલમુરઘીઓ, દેશવિદેશી બતકો, કાદવ અને છીછરાં પાણીમાં ફરનાર નાનાં મોટાં પંખીઓ (waders), ધોમડા, વાબગલીઓ અને કેટલાંક શિકારી પંખીઓનો ત્યાં મેળો થાય છે.

વરસો પહેલાં એક વાર ખેડા જિલ્લાના નારદા તળાવે પક્ષીનિરીક્ષણ કરાવવા બે ત્રણ મિત્રો ને લઈને ગયેલો. પાણી કાંઠે ઊગેલ ચીયામાં ૨-૩ શ્યામશિર મુનિયા (Blackheaded Munia) મારી નજરે ચડ્યાં. નવાઈ લાગી. મુંબઈથી લઈ છેક કન્યાકુમારી સુધીનું નિવાસી આ પંખી અહીં ગુજરાતમાં? મનમાં થયું આકસ્મિક તો નહીં હોયને? પછી તો નારદા અને પરિએજ તળાવ કિનારાના ચીયામાં તે અવાર નવાર નજરે ચડવા લાગ્યાં. બીજા મિત્રોના જોવામાં તે અન્યત્ર આવ્યા છે કે નહીં, તે અંગે પત્રવ્યવહાર કર્યો. સુરત નેચર ક્લબના મિત્રોએ તેને તેમના વિસ્તારમાં જોયેલ. જસદણ દરબાર સાહેબ સ્વ. શ્રી શિવરાજકુમારે તેને સૌરાષ્ટ્રમાં જોયેલ. રાજકોટનાં મહેતા બહેનોએ તેને ગીરમાં જોયાનું જાણવા મળ્યું. ગયા વર્ષે અશોક મશરૂએ રાજકોટમાં તેના પ્રજનનની નોંધ 'વિહંગ'ને મોકલી હતી. ખેડા જિલ્લો તો ડો. ભવભૂતિ પારાશર્યના ધનિષ્ઠ પક્ષીનિરીક્ષણનું ક્ષેત્ર. તેમણે તેને નારદા પરિએજમાં જોયેલ, એટલું જ નહીં પણ તેના માળા અને બચ્ચાં પણ જોયેલા. બીજા પણ કોઈ કોઈ મિત્રોને તે અન્યત્ર જોવા મળે છે.

શિયાળુ નાની ડૂબકી (Blacknecked Grebe) આપણે ત્યાં દુર્લભ યાયાવર પંખી ગણાતી. સ્વ ધર્મકુમારસિંહજીએ તેને ભાવનગરમાં એક વાર જોયાનો ઉલ્લેખ પોતાના દળદાર પુસ્તક Birds of Saurashtraમાં કર્યો છે. સ્વ. સલીમ અલીને તેમનાં ગુજરાતનાં પંખીઓના સર્વક્ષણમાં તે મળેલ નહીં. કચ્છમાં પણ તે નોંધાએલ નહીં.

બદલી થવાથી ૧૯૬૮ થી

૧૯૭૧ના પોણા ચાર વરસ મારે પોરબંદર રહેવાનું થયું. તે વિસ્તારમાં પક્ષીનિરીક્ષણ માટે કરેલ રખડપટ્ટીમાં ક્વચિત્ ૧-૨ શિયાળુ નાની ડૂબકી જોવા મળતી. ત્યાર બાદ, જામનગર બદલી થતાં, નવેમ્બર '૭૧થી માર્ચ '૮૩ સુધીનાં વરસોનાં પક્ષીનિરીક્ષણમાં તે કોઈ કોઈ વાર એકલ દોકલ જોવા મળી જતી. હવે થોડાં વરસોથી ઓખામંડળ તાલુકામાં આવેલા ચરકલાના મીઠાનાં અગરોમાં ૧૦૦૦-૧૨૦૦ જેટલી સંખ્યામાં દેખાવા લાગી છે. આટલી મોટી સંખ્યામાં તેને જોવાની તક સૌથી પહેલાં ડો. આર.બી. બલરને મળી. તેમણે તેના ફોટા પણ તે વખતે પાડ્યા. અમદાવાદ આવી મને બતાવ્યા. આથી શ્રી લવકુમાર ખાયર અને હું તે જોવા ચરકલા ગયા. અમને પણ તે એવી જ મોટી સંખ્યામાં દેખાણી. ત્યાર બાદ, ડો. ભવભૂતિ પારાશર્ય અને શ્રી ફતેહસિંહ જેસોલ પણ તે જોઈ આવ્યા. હવે તે દર વર્ષે ત્યાં સારી એવી સંખ્યામાં આવે છે. 'Handbook of Birds of India and Pakistan'માં સલીમ અલીએ તેને uncommon winter visitor જ કહી છે. પાકિસ્તાનના ખબક્કા જળાશયમાં મી. સી. ડી. સેવેજે ૩૦૦ થી ૬૦૦ જોયાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આવું જ વાધોમડી (Slenderbilled Gull) નું થયું છે. જામનગરના મારા વસવાટ દરમિયાન શિયાળામાં મને તે ૫-૧૫ જેટલી, લાખોટા તળાવમાં જોવા મળતી. ચરકલાનાં અગરોમાં પક્ષીનિરીક્ષણ કરવાની તક મને ત્યારે મળેલ નહીં. શ્રી ધર્મકુમારસિંહજીએ તેને પોતાના પુસ્તકમાં "rare on the Saurashtra sea-coast" (સૌરાષ્ટ્રના સાગરકિનારે વિરલ) કહી છે. શ્રી સલીમ અલીએ હેન્ડબુકમાં લખ્યું છે. કે, તે "possibly occurs more commonly on the Kutch-Saurashtra coasts but overlooked among Blackheaded Gulls" ના (સંભવત: તે, કચ્છ-સૌરાષ્ટ્ર સાગરકિનારે ઠીક ઠીક આવતી હોવી જોઈએ, પણ શ્યામશિર ધોમડાને લીધે નજરઅંદાજ થઈ જતી હશે.) શિયાળુ નાની ડૂબકીની માફક ચરકલાનાં અગર તેનું પણ માનીતું થાણું બની ગયું છે. સેંકડોની

(અનુસંધાન પાના નં. ૨૧ ઉપર)

સૂચિ

પંખીઓના વ્યાપમાં થતા ફેરફાર	૨
ભિન્નકાળા ગોંધ	૪
સાવના વૈભવ	૨૧
ગોંધ પર જાપતો	૨૨
પત્રત્રોતુ	૨૩
મ.કુ.હિંમતસિંહજીની હલમ્ને	૨૬
અર્ધાપુર કેમ	૨૭

મુખપૃષ્ઠ

વોટર રેઈલ (ભિ. ગોં. ખા-૧૩)
તરતરીરહાર : રાજેશ જાદવ

વિહંગ

વર્ષ-૭ સળંગ અંક ૨૨ ગ્રીષ્મ ૨૦૦૪

પરામર્શક સંપાદક
લાલસિંહ રાઓલ ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી
સંપાદક મંડળ
પી.એસ. ઠક્કર, ડૉ. આર. બી. બલર, કે. ડી. વૈષ્ણવ
પત્રવ્યવહાર
૧૯/૪૧૪, સત્યાગ્રહ છાવણી, સેટેલાઈટ રોડ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

E mail : vihangujarat@yahoo.co.in

સ્વૈચ્છિક લવાજમ : વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦-૦૦
(શુભેચ્છા ફાળો આવકાર્ય -
'વિહંગ' ના નામે ચેક / ડ્રાફ્ટ અથવા મ.ઓ.થી.)
પ્રકાશક : લાલસિંહ રાઓલ, સી-૨, હરિઓમ
એપાર્ટમેન્ટ, ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા પ્રેસ રોડ,
જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૧.
મુદ્રક : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી, મુદ્રણસ્થાન : 'શારદ
પ્રકાશન', પ, સનપોઈન્ટ કોમ્પ્લેક્સ, ગુરુકુળ સામે,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૨.

સંપાદકીય

ફરી પાછો ગ્રીષ્મ! ઊની 'લૂ'ને
ખાળતાં, નવોદિત પર્ણાથી આચ્છાદિત વૃક્ષોના
ગુંડમાંથી આવતો કોયલનો ટહુકો...

હજી હમણાં તો યાયાવર પક્ષીઓનું આગમન થયું હતું! અને
હવે પાછા જશે, ગયાં. ફરી આવશે ત્યાં સુધી અહીં નવા જન્મનું પર્વ
ઊજવાશે! કેટલું ઝડપથી જીવનચક્ર ફર્યા કરે છે! અને આ ગતિશીલ
જીવન, સમયના અગાધ મહાસાગરને વીંધી, અવિરત પ્રયાણ કરતું રહે
છે, તેનું સ્મરણ કરાવતો કોયલનો ટહુકો....

ફરી એક વાર, સૌ પક્ષીનિરીક્ષક મિત્રોને નિરીક્ષણ નોંધ
મોકલવા માટે વિનંતી કરું છું. આપણને મહત્ત્વની ન લાગતી ઘણી
ઘટનાઓ, અવલોકનો લાંબે ગાળે ઉપયોગી સાબિત થઈ શકે.
પક્ષીવિજ્ઞાનમાં તો આવી નોંધનો ફાળો સવિશેષ છે. માત્ર આળસ કે
ઉપેક્ષાને કારણે તો એ ન જ ચૂકીએ. થોડી વધુ અપેક્ષા રાખું. નોંધ, સારા
સ્વચ્છ અક્ષરે લખાયેલી હોય અથવા 'ટાઈપ' કરાવેલી હોય એ ઈચ્છનીય
છે. 'વિહંગ'માં આવે છે, તે રીતે પક્ષીનાં ગુજરાતી નામ સાથે કૌંસમાં
અંગ્રેજી નામ લખેલાં હોય, તો સંપાદકનું કામ ઘણું સરળ થઈ જાય. શ્રી
લાલસિંહભાઈનાં પક્ષીવિષયક ચાર પુસ્તકોની શ્રેણી (પર્યાવરણ શિક્ષણ
કેન્દ્ર, અમદાવાદ દ્વારા પ્રકાશિત)માં ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બંને નામ
આપેલાં છે. પક્ષી સંરક્ષક મંડળ, ગુજરાત, ટૂંક સમયમાં ગુજરાતનાં
પક્ષીઓની યાદી, ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી નામ સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાનું
વિચારે છે, જે સૌને ઉપયોગી થઈ પડશે.

વાચક ભાઈબહેનોને વિનંતિ કે જો સરનામું બદલાયું હોય તો
જાણ કરે. સરનામું અધૂરું કે ખોટું હોય તો પણ જાણ કરે. જેઓને સામયિક
બિનઉપયોગી રહેતું હોય તેઓ અન્ય કોઈનું નામ સૂચવી શકે જેમને આ
વિષયમાં વધુ રસ હોય. આપ સૌ જાણો છો તેમ, લવાજમ 'સ્વૈચ્છિક'
છે. 'સાભાર સ્વીકાર'ની યાદી જોશો તો ધ્યાનમાં આવશે કે, વર્ષના
ચાર અંકમાં લવાજમ મોકલનારની સંખ્યા સો જેટલી પણ થતી નથી.
આ સંખ્યા, હજારેક વાચકોની યાદીના સંદર્ભે ઘણી ઓછી કહેવાય.
'વિહંગ'ના વાર્ષિક રૂ. ૪૫૦૦૦=૦૦ ના ખર્ચની દૃષ્ટિએ વધુ સહકારની
અપેક્ષા અસ્થાને ન ગણાય.

હવે માળાનો ઉત્સવ ચાલે છે, સળીઓ ગોઠવાય છે, રેસા ગુંથાય
છે. પળ - પળની આ ગૂંથણી એક જીવન સર્જે છે, જે કાળના અસીમ
અવકાશમાં ઉડાન ભરશે.

નિરીક્ષણ ગાંધ

અમરેલી જિલ્લામાં પક્ષીનિરીક્ષણ

ગયા વર્ષે ઘણી પેણે (Pelican) અમરેલી, કામનાથ ડેમની મુલાકાત લીધી. ૧ માસ ઉપર સમય સુધી રોકાણી. તેમાંથી એક પેણે, ૨૦૦૩ના ઉનાળાના ચાર માસ ગાળ્યા. ઉપરાંત, ૧૮-૧૧-૦૩ સુધી ૩૫ પર એકલી અટૂલી જોવા મળી. શિયાળાની ઋતુ હોવા છતાં ફરી દેખાઈ નથી.

જુલાઈની શરૂઆતમાં કાગડાને માળો બાંધતા જોયો, તા. ૭/૭/૦૩

જુલાઈની ભારે વર્ષા દરમિયાન ક્યાંકથી આવી ચઢેલા અપુષ્ક રણગોધલા (Indian Courser) ને અમે ઘેર રાત્રિ દરમિયાન સાચવ્યું. ૩૦ કલાક સુધી અમારી સાથે રહ્યું. પછી આકાશમાં છોડી મૂક્યું (૧૭-૭-૦૩).

દર વર્ષની જેમ વૈયા અમે પૂરતી સંખ્યામાં જોયા નહીં. સર્વત્ર વધુ વરસાદ કે સંખ્યા ઘટી હશે? (૧૪/૮/૦૩)

દેવળકી, તા. વડીયા, જિ. અમરેલીથી ભરતસિંહ પરમારના સમાચાર મળતાં રૂબરૂ મુલાકાતથી જોયું કે, નકટાએ આમલીના વૃક્ષની બખોલમાં ઈંડાં મૂક્યાં છે. બખોલ જમીનથી ૬ ફૂટ જ ઊંચી છે અને દોઢ ફૂટ ઊંડાઈ ધરાવે છે. માણસોની ભીડવાળી જગ્યા શા માટે પસંદ કરી હશે? મંદિર જેવી જાદર જગ્યાનાં આ વૃક્ષમાં ઈંડાં મૂકાતાં નવાઈ લાગી. દેવળકી, ભાદર ડેમથી બે કિ.મી. જેટલું દૂર છે. આ સ્થળની અનેક મુલાકાતના અંતે પક્ષી સ્થળ પર જ જોવા મળ્યું. ઈંડાંની સંખ્યા શરૂઆતના દિવસોમાં વધુ હતી. ૧૫ થી ૨૦ દિવસના નિરીક્ષણ પછી કશું જ જોવા ન મળ્યું (૧૮-૮-૦૩)

સુરેશ નાકરાણી

'નિસર્ગ', નીલકંઠ પાર્ક, મુ.કુંડાવાવ, જિ. અમરેલી ૩૬૫૪૫૦

ધર્મજમાં નકટાનું પ્રજનન

તા. ૧૨/૮/૦૩ના રોજ નકટા (Comb Duck) નાં દસ બચ્ચાં ધર્મજ ગામમાં બજાર વચ્ચે, એક જૂના બંધ મકાનના છાપરાના પોલાણમાંથી પડ્યાં. ત્યાર બાદ, માદા, બચ્ચાંને લઈને ફળિયામાં ચાલવા લાગી. કુતૂલલતાથી બધાં જોવા તો ભેગા થઈ જ જાય! પછી કૂતરું આવવાથી એક

ભાઈએ તેને ભગાડવાનો પ્રયત્ન કરતાં માદા નકટા ઊડી ગઈ. હવે બચ્ચાં એકલાં થતાં એકબીજાની પાછળ બોલતાં બોલતા ચાલવા માંડ્યાં. મને ખબર મોકલી. ત્યાં પહોંચીને માદા નકટા આવે તેની રાહ જોઈ પણ દેખાઈ નહીં એટલે બચ્ચાંને ભેગાં કરી એક બાજુ રહે તેવી વ્યવસ્થા કરી, ગામના તળાવમાં નકટા છે કે નહીં, તે જોવા ગયો. ત્યાં જ ગામ બાજુથી એક નકટા ઊડીને પાણીમાં બેઠો. મેં દૂરબીનથી દરેક જગ્યાએ જોયું તો નકટાની બીજી માદા ચાર બચ્ચાં સાથે કિનારાની આસપાસ હતી. હું, ગામવાળાં બચ્ચાંને લઈને તળાવ ઉપર ગયો અને જ્યાં બચ્ચાંવાળી બીજી માદા હતી ત્યાં બચ્ચાં લઈને ગયો. પહેલાં તો માદા નકટા, બચ્ચાંને લઈને મારાથી દૂર ગઈ, પરંતુ બચ્ચાં જોઈને તરત મારા તરફ વળી. મેં બધાં બચ્ચાં પાણીમાં મૂકી દીધાં એટલે તેની તરફ બચ્ચાંને બોલાવી લીધાં. બચ્ચાંમાંથી એક કિનારા ઉપર રહી ગયું તો પાછા આવીને સાથે કરી લીધું. બચ્ચાં પણ પાણીમાં ગયાની સાલ જ પાણીમાં ચાંચ મારવા માંડ્યા, જાણે જીવડાં પકડતાં હોય.

હવે ખરી તકલીફ થઈ! જે નકટાનાં બચ્ચાં હતાં તે, સાંજે એ જ જગ્યાએ પાછી આવી. ત્યાં ગયો તો એક સળિયા ઉપર માદા નકટા બેઠી હતી. મારું મન પણ મુંઝાયું કે તેને બચ્ચાં વગર તકલીફ થતી હશે. હવે બીજે દિવસે એક બચ્ચું પાછું નીચે પડ્યું. ઊંચાઈ ૩૫ ફૂટ હશે. એક ભાઈએ તગારામાં પાણી ભરી મૂકી રાખ્યું હતું. મેં જઈને જોયું તો નકટા હતી નહીં તેથી ફરી પાછો તળાવ પાસે બચ્ચાં સાથેના બીજા નકટાને શોધવા ફર્યો. બે કલાક નીકળી ગયા. તે ઘાસમાં લપાઈને બચ્ચાં સાથે ચરતી હતી. ત્યાં જવાય એવું પણ ન હતું. તો પણ થોડી રાહ જોઈને મારાથી જવાય એવા સ્થળે આવી એટલે બચ્ચાંને તેની નજીક મૂકી આવ્યો. માદાએ બચ્ચાંને પાસે લઈ લીધું. ત્રણ દિવસ પછી ફરી એક બચ્ચું ત્યાંથી પડ્યું પણ પડ્યું એવું જ તેનું મોં પથ્થર ઉપર પટકાવાથી મરી ગયું. શું બચ્ચાં એક સાથે સેવાઈને ના નીકળે? કારણ પહેલાં તો મોટા ભાગે બચ્ચાં આખા દિવસ દરમિયાન તો બહાર આવી જ જતાં. ગયા વર્ષે જે બે જગ્યાએ નકટાનાં ૩૦ બચ્ચાં અને ૨૫ બચ્ચાં હતાં ત્યાં

દિવસ દરમિયાન બધાં બચ્ચાં બહાર આવી ગયા હતાં. હવે બધાં બચ્ચાં બીજી નકટા માદા સાથે જ છે. તેમાંથી બે-ત્રણ ઓછા થયાં હોય તેવું લાગે છે. પરંતુ તળાવમાં પાણી પૂરતા પ્રમાણમાં હોવાથી સુરક્ષિત છે.

તા. ૧૯/૮/૦૩ના રોજ ધર્મજના બગીચામાં દર વર્ષની જેમ આ વખતે પણ નાની સિસોટી બતકમાં (Lesser Whistling Teal)ના માળામાંથી (નાળીયેરી ઉપર માળો હતો) ૧૫ બચ્ચાં ત્યાં પાર્કમાં તલવાડી બનાવી છે, તેમાં હતાં. બધાં બચ્ચાં જ્યારે એક હારમાં નર-માદા સાથે તરતાં ત્યારે જોવાનો આનંદ આવતો. ખાસ એ જોયું કે, નકટામાં હમેશાં માદા જ બચ્ચાંને લઈને તળાવમાં તરતી જોવા મળી, જ્યારે સિસોટી બતકમાં બંને સાથે જ રહેતાં. ઘણી વખત ભય જેવું લાગે ત્યારે બચ્ચાંને પાંખ નીચે લઈ લેતી અથવા તો પાંખમાં બેસાડી દેતી. બીજે દિવસે ૧૧ બચ્ચાં રહ્યાં. પાણીમાં સતત તરતી રહેતી, તેથી મેં પાણીમાં પાટિયું બાંધી આપ્યું જેથી તે બેસી શકે. પણ કદાચ સતત તરતા રહેવાથી ધીરે ધીરે બચ્ચાં મરવા માંડ્યાં. મને થયું કે, કેવી રીતે તેમને બચાવું, પણ બે દિવસમાં તો બધાં જ બચ્ચાં મરી ગયાં! (બતકનાં બચ્ચાં પાણીમાં તરતા રહેવાથી મરે નહીં. બધાં બચ્ચાં તેથી મરે નહીં. બધા બચ્ચાં મરી ગયા તે નવાઈ જેવું ગણાય. તેનું કારણ કાંઈ બીજું હોવું જોઈએ. મૃત બચ્ચાં જોવા મળેલા? રાતની બિલાડી, નોળિયા કે કૂતરાની ઝપટમાં આવી ગયા હોય તેવું બની શકે. શ્રી લવકુમાર ખાયર, શ્રી હિમતસિંહજી બાવા કે ડો. ભવભૂતિ પારાશર્ય આ બાબતમાં ઉપર પ્રકાશ ફેંકી શકે.- લા.)

તા. ૨૩/૭/૦૩ ના રોજ અબાલી (Dusky Crag Martin) નો માળો બજારમાં હતો. તેનાં બે બચ્ચાં મોટાં થયાં હતાં. માદા તેમને ખવડાવવા આવે ત્યારે બચ્ચાં મોં પહોળું કરતાં. અંદરનું મોં પીળું દેખાતું. ક્ષણમાં ખવડાવવી અને ફરી આકાશમાં જીવડાં પકડવાં જતી રહેતી. તા. ૬/૮/૦૩ના રોજ બચ્ચાંએ માળો છોડ્યો. પાંચમે દિવસે એક પક્ષી (અબાલી) માળામાં મરી ગયેલું જોયું, કયા કારણસર મરી ગયું હશે તે ખબર ના પડી.

યજ્ઞેશ ભટ્ટ

આઝાદ થોક, ધર્મજ

શ્યામ ગરુડ (Black Eagle), માઉન્ટ આબુ, રાજસ્થાનમાં

તા. ૬ થી ૯, નવેમ્બર, ૨૦૦૨ દરમિયાન ગુરૂશિખર તરફના રસ્તે, ખીણમાં સ્થિત, 'અનાલા' આયોજિત પ્રકૃતિ શિબિરમાં જોડાયો. શિબિરની જગ્યા છૂટા છવાયા કાંટનાં જંગલ ધરાવતી અને પહાડીથી ઘેરાયેલ હતી. જંગલનો લગભગ ૭૦% ભાગ અભાગણી (Lantena) એ સર કરેલ છે. અન્ય વૃક્ષોમાં પનરવો (Coral Tree), વાંસ, 'અંજીર કુળનાં વૃક્ષો' (ficus trees), જંગલી આંબા, જાંબુ, દાંડલિયો થોર તેમજ બીજા થોર છે. મને મુખ્ય આકર્ષણ લીલાં ટપુશિયાં (Green Munia) નું હતું, જે ખૂબસૂરત રંગદાર પક્ષી મને 'કેમ્પ' નજીક જ દરરોજ, ૮ થી ૧૦ની ટોળીમાં, ઝાડીમાં હરફર કરતું, જમીન પર બેસતું જોવા મળી ગયું. અભાગણીનાં ફળો જેનો મુખ્ય ખોરાક છે, તે બુલબુલની વસ્તી બહોળા પ્રમાણમાં જોઈ. મેંદિયો પિદ્ધો (Stone Chat) પણ ત્યાં સામાન્ય છે, દરરોજ જોયો.

તા. ૮/૧૧/૦૨ના બપોરનાં ભોજન બાદ તંબુમાં પ્રવેશતાં જ, વિદ્યાર્થીઓને પીરસતા કેમ્પ નિર્દેશક શ્રી ચંદ્રેશ લોઢિયા એ બૂમ પાડી બોલાવ્યો અને આકાશમાં સરકતા શિકારી પક્ષી તરફ આંગળી ચીંધી. દૂરબીનથી નિરીક્ષણ કરતાં પક્ષી નીચેથી ઘેરા કાળા રંગમાં વિરોધાભાસી પીળા રંગનાં પગ તથા ચાંચ ધરાવતું જોયું અને તે ચાલ્યું ગયું. શિકારી પક્ષીની ઓળખ કોયડારૂપ હોય છે. પરંતુ આ પક્ષી સ્પષ્ટ રંગોવાળું હોઈ મને ખાતરી હતી કે ઓળખાશે. ટ્રિમેટ-ઈન્સ્કીપની 'હેન્ડબુક' જોતાં શ્યામ ગરુડ તરીકે ઓળખ્યું. તેમાં તેનો રહેણાંક વિસ્તાર હિમાલય અને દક્ષિણભારતની પર્વતમાળા દર્શાવેલ છે, પરંતુ નકશામાં આબુ, રાજસ્થાનનો સમાવેશ નથી. આ વિસ્તારમાં શ્યામ ગરુડની જૂની નોંધ તપાસતા, નીચે દર્શાવેલ વિગતો મળી.

✽ ધર્મકુમારસિંહજી ૧૯૮૩ 'સવાઈ માધોપુર, રાજસ્થાનમાં શ્યામ ગરુડ' JBNHS 82/b: 655. તેઓ લખે છે, 'રણથંભોર રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન' તરફ જતાં રસ્તાની બાજુમાં પુષ્પ શ્યામ ગરુડ જોયો. પક્ષીનાં રહેણાંક વિસ્તારનો સંદર્ભ મળ્યો નહીં. આ નોંધથી પક્ષીની રહેણાંક વિસ્તારની (distribution) હદ વિસ્તરેલી માનવી જોઈએ.

❀ ધર્મકુમારસિંહજી જાન્યુઆરી ૧૯૬૫ ગીર જંગલમાં છોડવાડી વિસ્તારમાં શ્યામ ગરૂડ નોંધ્યાં. (Pavo. Vol.3 No.1 P.P.72-75,1965)

❀ ડૉ. સલીમઅલી 'Birds Of Gujarat Part-1' માં લખે છે. "તા. ૧૧/૧૧/૧૯૪૫ ના રોજ જાંબુઘોડાના પર્ણપાતી સાગના જંગલમાં ઊડતો, ખાત્રીપૂર્વક, એક જ વખત જોયો"

❀ ડૉ. તેજ મુંડકૂરે ગીર- જંગલમાં નોંધ્યો હતો. (શ્રી બી.એમ. પરાશર્ય સાથે વ્યક્તિગત વાતચીત.)

આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે શ્યામ ગરૂડે તેની રહેણાંક વિસ્તારની હદ વિસ્તારેલ હોવી જોઈએ.

રાજકોટની આસપાસ બગલાની

માળાવસાહતો.

રાજકોટ નજીકની જ, બગલાની પાંચ માળાવસાહતોનો અભ્યાસ ગયા ચોમાસામાં કર્યો. માનનીય શ્રી લવકુમાર સાહેબે પણ ગુંદાવાડી તથા જિલ્લા ગાર્ડનની માળાવસાહતો નિહાળી. ગુંદાવાડી હોસ્પિટલનાં ૧૦૦-૧૫૦ વર્ષ જૂના, આશરે ૪૦ ફૂટ ઊંચા જાજરમાન લીમડા અને આસોપાલવમાં ભરચક 'ટ્રાફીક' વચ્ચે વસાહત જોઈ. તેઓ ખુશ થઈ ગયા. તેમણે જણાવ્યું કે, "આ સલામત ઊંચા ઝાડોમાં વર્ષોથી માળા બનાવે છે. તે માટે હોસ્પિટલના અધિકારીઓ અને સાથોસાથ સફાઈ કર્મચારીઓ જેઓ આ ઋતુમાં ચરકની ગંદકી દિવસમાં બે વખત સાફ કરે છે, તેઓ અભિનંદનને પાત્ર છે. સાહેબે મને અન્ય વસાહતો શોધવા સૂચન કરી પ્રેરણા આપતા, વસાહતોનો અભ્યાસ, રાજદીપ જાલા, ધૈવત હાથી અને ભાવેશ ત્રિવેદીની સહાયથી કર્યો. વિગતો નીચે મુજબ છે.

(૧) ગુંદાવાડી હોસ્પિટલ- તા.૯/૮/૦૩

- માળાવસાહતમાં ૧૫ - ૨૦ વર્ષથી માળા બને છે.

- લીમડાનું ૧ અને આસોપાલવનાં ૭ વૃક્ષોમાં

ઢોરબગલાના(Cattle Egret) ૫૪, રાતબગલા (Night Heron)ના ૪ અને કાણીબગલી (Pond Heron)નો ૧, એમ કુલ ૫૯ માળા હતા.

- રાતબગલાઓએ વૃક્ષોની ટોચ ઉપર માળો બનાવવાનું પસંદ કરેલ હતું.

- એક ઢોરબગલો માળામાં તેની ડોક ઢાળેલો જોયો.

પહેલાં તો તેને મરેલો માન્યો, પરંતુ નજીક જતાં જોયું તો તે જીવંત અને સામાન્ય જણાયો, શું કારણ હોઈ શકે?

- અમે એક માદા નકટા 'પેરાપેટ' પર ઊંચે બેઠેલ જોઈ. લવકુમાર સાહેબે જણાવ્યું, "કદાચ માળા માટે જગ્યા શોધતી હોય."

(૨) જિલ્લા ગાર્ડન- તા.૯/૮/૦૩

આજ નદીને કાંઠે, જૂના રાજકોટની 'ગાર્ડન માળાવસાહત' કુલ ૬૦ વૃક્ષોમાં રચાયેલી હતી, જેમાં અસોપાલવનાં મધ્યમ ઊંચાઈનાં ૫૭, બોરસલી ૨ અને પેલ્ટોફોરમનું ૧ હતાં. માળાની વિગતો નીચે મુજબ છે.

પક્ષી માળાની સંખ્યા

ઢોરબગલા ૬૭૨

રાતબગલા ૨૪

નાનો ધોળો બગલો ૭

કુલ ૭૦૩

- માળા, બગીચાની વચ્ચે આવેલ વૃક્ષોમાં હતા, નદી કાંઠાનાં વૃક્ષોમાં નહીં.

- મોટા ભાગના માળામાં બચ્ચાં હતાં. વાતાવરણ બચ્ચાનાં અવાજોથી ગાજતું હતું. જાણે કોઈ પક્ષી અભયારણ્યમાં આવી ચડ્યા હોઈએ, તેવું લાગતું હતું.

- એક ઝાડ પર માળાની સૌથી વધુ સંખ્યા ૩૧ હતી.

(૩) ટી.બી સેન્ટર- તા. ૧૩/૮/૦૩

કલેક્ટર કચેરીની પાસે આવેલ ટી.બી હોસ્પિટલની પાછળના ભાગમાં, ૨૪ વૃક્ષો ઉપર માળાવસાહત રચાયેલી હતી. તેમાં અરડૂસો, ઓસ્ટ્રેલીઅન બાવળ, પેલ્ટોફોરમ, લીમડો વગેરે હતાં.

પક્ષી માળાની સંખ્યા

ઢોરબગલા ૧૪૩

રાતબગલા ૧૧

નાના ધોળો બગલો ૫

નાના કાજિયા ૩

કુલ ૧૬૨

- રાત બગલાના માળા અરડૂસાનાં વૃક્ષમાં ટોચ ઉપર હતા. માળામાં અરડૂસાનાં પાન પાથરેલાં હતાં, જે સૂકા હતાં.

- એક ઢોરબગલાની ચાંચ અને આંખ, લાલ રંગનાં હતાં. શું આ પ્રજનન પહેરવેશ (breeding plumage) માં અપવાદ હોય છે? (ના અપવાદ નથી. કોઈ કોઈમાં આવું બને છે. Birds of Saurashtraમાં સ્વ. ધર્મકુમારસિંહજીએ આવો ઉલ્લેખ કરેલો છે.- લા.)

- નાના કાજિયાનું પ્રણય પ્રદર્શન (courtship display) નિહાળવાનો લાભ મળ્યો. એક કાજિયો થોડે દૂરથી લીમડાની પાંદડાવાળી તીરખી ચાંચમાં લાવતો જોયો ત્યારે એમ થયું, કદાચ માળામાં પાથરવા માટે હશે, પરંતુ ત્યારે બે કાજિયાનું પ્રણય પ્રદર્શન જોયું. એક કાજિયાએ આ તીરખી પગ નીચે ડાળી પર દબાવી હતી. બન્ને કાજિયા ડોકની સમાતર હલનચલન કરતા હતા. એક કાજિયો બીજાની પૂંછડી ચાંચમા પકડી ખેંચતો હતો. ત્યાર બાદ, તેઓનું પાંખરવું (mating) પણ જોયું

- તા. ૨૭/૯/૦૩ની મુલાકાતે, વસાહત, આજુબાજુનાં રેલવે ઓફિસનાં વૃક્ષોમાં વિસ્તરેલ હતી.

(૪) આજી - ૨ બંધ, તા. ૬/૯/૦૩

આજી-૨ બંધની હેઠવાસમાં આવેલ સરકારી 'સ્ટોર'ના કમ્પાઉન્ડમાં આવેલ ૨૮ વૃક્ષો પર બગલાની માળાવસાહત રચાઈ. ૧૩ ગોરસ આંબલી, ૧ ઓસ્ટ્રેલીઅન બાવળ, ૩ સુબાવળ અને ૧૧ પેલ્ટોફોરમ હતાં.

પક્ષી	માળાની સંખ્યા.
ઢોર બગલા	૫૫૬
નાનો ધોળો બગલો	૧૨
નાનો કાજિયો	૫૩
વચેટ કાજિયો	૨
કાણી બગલી	૩
કુલ	૬૨૬

- માળા પરના વચેટ કાજિયા (Shag) પ્રજનન પહેરવેશમાં હતા. આંખ પરનાં સફેદ ફૂમતાં સોહામણાં દીસતાં હતાં.

- તા. ૨૩/૮/૦૩ : બે સર્પશ્રીવ (Darter) જળાશયમાં પાણી વચ્ચે આવેલ ગાંડા બાવળ પર બેઠેલી જોઈ. માળાની ગણતરી વખતે વસાહતમાંનાં ઊંચાં ઝાડની ટોચે બેઠેલી. તેનો માળો છે કે કેમ, તે તપાસવું શક્ય ન હતું.

(૫) ન્યારી-૧ બંધ, તા ૪/૧૦/૦૩

છલતી નજીકના એક નાના બેટડા પર ૩૦-૪૦ કેચીપૂંછ વા-બગલીઓ (River Tern) ઊડતી હતી. તે પ્રજનન વર્તણૂક હોય તેમ જણાયું. તા. ૧૬/૧૦/૦૩ના તે પ્રવૃત્તિ ચાલુ હતી. દૂરબીનથી સામે કાંઠે નજર ફેરવી. બંધ આ વર્ષ છલકાઈ ગયેલ હોઈ, પાણી વચ્ચે આવી ગયેલા દૂરનાં ગાંડા બાવળ પર ચમચા (Spoonbill) અને કાજિયા બેઠેલાં નજરે પડ્યાં. ચમચા તે તરફ ઊડીને જતા હતા. મને થયું, "જરૂર ચમચા માળા બનાવતા હશે." સાથે આવેલ ઈન્દ્રભાઈ ગઢવીએ પણ કહ્યું, "માળાવસાહત હોવી જોઈએ." તા. ૧૬/૧૦/૦૩નાં રોજ અમે 'ટેલિસ્કોપ' થી તે ચકાસવા ગયા. કેચીપૂંછ વાબગલીઓ ઈંડાં સેવતી, બેટડા પર જણાઈ. વસાહત તરફ જતાં, ત્યાં ૧૨ ચમચા, માળામાં બેઠેલા જણાયા. ત્યાં ખેતીકામ કરતા ખેડૂતોએ કહ્યું "સફેદ બગલા માળા માટે ઘાસ- ડાળખા લેવા આવી, તે તરફ જતા હતા." વિશેષમાં, કબૂત બગલા (Grey Heron) નો પણ ૧ માળો બચ્ચા સાથે નિહાળ્યો. વસાહતમાં બે નડી- બગલા (Purple Heron) અને ૧ અપુષ્પ નડી બગલો જોયા, પરંતુ માળો હોવા વિશે ખાત્રી થઈ નહીં.

ન્યારી-૧ બંધની છલતી બાજુથી દૂરબીન વડે પૂર્વ દિશામાં ખૂબ દૂર ઝાડ પર બેઠેલા પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) પકડાતાં, અમે તા. ૨૬-૧-૦૪ના રોજ ખૂબ રઝળપાટ કરી. રસ્તો શોધી તે દિશા તરફ ગયા. અંતે મહેનત લેખે લાગી. પાણીમાં ડૂબેલી ટેરી આસપાસનાં દેશી બાવળ પર મોટા કાજિયા (Large Cormorant)ના ૩, ચમચા (Spoonbill)ના ૩ તથા પીળીચાંચ ઢોંકના ૨ માળા નોંધ્યાં.

નાની અબાલી (Dusky Crag Martin)નો લટકતો માળો

પક્ષીનિરીક્ષક મિત્ર ડૉ. મુકેશ સામાણીએ ફોનથી જણાવ્યું કે, "મારા એપાર્ટમેન્ટમાં નાની અબાલીએ વિશિષ્ટ માળો બનાવ્યો છે." તા. ૧૦-૧૦-૦૩ના રોજ ભૂષણભાઈ સાથે જઈ જોયું તો, સ્લેબમાંથી છૂટા પડી ગયેલ વાયર સાથે જોડાયેલા લટકતાં 'ઇલેક્ટ્રીક હોલ્ડર' પર અબાલીએ તેનો પરંપરાગત માટીની ગોળીથી ચણેલો કપ આકારનો માળો બનાવેલ. તેમાં પક્ષી બેઠેલ હતું. નજીક જતાં ઊડતું

ન હતું. બીજું એક પક્ષી છૂટા વાયર પર બેઠેલ હતું. મુકેશભાઈએ જણાવ્યું કે, કદાચ અબાલીએ બીજી વાર ઈંડાં મુક્યાં હશે. આ પહેલાં તેમણે તે જ માળામાં બચ્ચાં જોયા હતા, જે પછી ઊડતાં પણ જોયેલ. નાની અબાલીના આ પ્રકારના દિવાલ સિવાય અન્ય જગ્યાએ બનાવેલ માળા વિશે જાણેલ નથી. તેની આ પ્રથમ નોંધ હોઈ શકે.

અન્ય નોંધ

(અ) તા. ૧૩/૪/૦૩ના રોજ આજી-૨ બંધ પર, ડૉ. મુકેશ સામાણી સાથે પક્ષીનિરીક્ષણ કરતાં વહેલી સવારે, હેઠવાસમાં ભરાયેલ થોડા પાણીમાં ૧ સફેદડોક ઢોંક (Whitenecked Stork) ડોક સંકેલી ઊભો હતો. થોડા રહી ગયેલ યાયાવર પક્ષીઓમાં ટપકીલી તુતવારી (Wood Sandpiper) અને તુતવારી (Common Sandpiper) પણ જોયા.

(બ) તા. ૧૮/૫/૦૩ ના રોજ આજી-૧ બંધમાં રોકાઈ ગયેલ યાયાવર પક્ષીમાં ખૂબ જ સુંદર પ્રજનન પહેરવેશમાં ઓપતી ૨ સોનેરી બાટણ (Golden Plover) નિહાળી. એક ગયણો (Shoveller) અને એક કાળાપગ કીચડિયો (Little Stint) પણ હતાં.

કાણી-બગલી (Pond Heron)ની જયાફત

તા. ૪-૧૦-૦૩ની સાંજે શ્રી અસગરભાઈ સાથે ન્યારી-૧ બંધ ગયો. માટીના પાળામાંથી જતા પાણીનાં 'સિપેજનો' ધોરિયો નદીના ધૂના તરફ જતો જોઈ અસગરભાઈ એ જણાવ્યું કે, "માછલીઓની પાણીના પ્રવાહની વિરુદ્ધ જવાની અંતઃસ્ફુરણા (instinct) કદાચ જોવા મળે. જ્યાં પાણી નદીમાં પડતું હતું, ત્યાં નજીક જતાં ૧૦ જેટલી કાણીબગલી (Pond Heron) ઊડી. જોયું તો, નાની માછલીઓ લગભગ બે ફૂટ જેટલા કૂદકા મારી, ખરેખર પ્રવાહ વિરુદ્ધ ધૂનામાંથી ધોરિયામાં જતી હતી. આ માછલીઓની જયાફત કાણી બગલીઓ સરળતાથી ઉડાવતી હતી.

સૂર્યાસ્ત પછીનો આછો સોનેરી પ્રકાશ પથરાયો હતો. સુગરીઓ ચિયામાં રાતવાસો (roosting) કરવા આવી ચડી. સુગરીઓનાં સંયુક્ત ગાન સાથેની ચિયામાં

ઊઠ-બેસની હરકતે અમારું મન મોહી લીધું.

અશોક મશરૂ

એ-૭, આલાપ હેરીટેજ, કાલાવાડ રોડ, રાજકોટ-૫

પક્ષીઓમાં ઘર્ષણ કેમ ?

ચકલા(House Sparrow), બુલબુલ (Redvented Bulbul)ના માળા પર હુમલો કરી બુલબુલને ભગાડી મૂકતા અને માળાને તોડી નાખતા જોયેલ છે. અગાઉ નોંધ મોકલેલ છે. (પાના-૧૪ 'વિહંગ' સળંગ અંક ૨૧) હમણાં વેટરનરી કોલેજની લાયબ્રેરી બિલ્ડીંગની છતને અડકીને બનાવેલ વાડકી જેવા માટીના માળામાંથી અબાલી (Dusky Crag Martin)ને નર ચકલાએ ભગાડી મૂકતાં જોયું. ચકલા, આ માળામાં ત્યાર બાદ બેચાર દિવસ માટે આવીને બેસતા. ત્યાર પછી ચકલા કે અબાલી કોઈને આ માળામાં આવતા જોયા નહી. અચાનક વીસેક દિવસ બાદ ફરી અબાલીએ આવવાનું શરૂ કરતાં, ફરી ચકલાએ તેને ભગાડી મૂકી અને પોતે બે - ચાર દિવસ આ માળાને કબજે લીધો. પણ ત્યાર બાદ બેમાંથી કોઈ આ માળામાં આવતું નથી. ચકલાને માળો બનાવવા માટે બિલકુલ અનુકૂળ જગ્યા નથી. પક્ષીઓમાં પણ ઈર્ષ્યા હશે? (કોઈ કોઈ પંખીઓમાં આવું જોવા મળે છે, પણ તેનું પ્રયોજન સમજાતું નથી.- લા.)

ચકલાં, કબૂતર વગેરેને ખૂબ પ્રયત્ન છતાં માળો બનાવતાં અટકાવી શકતાં નથી, જ્યારે હોલી (Little Brown Dove) ને કોઈ દેખીતા કારણ વગર જ માળાને અધવચ્ચે છોડી દેતા જોઈ છે. અમારી સોસાયટીમાં ઘરના દરવાજે લટકતી પડદાવેલમાં માત્ર બે દિવસ માળો બનાવ્યા બાદ છોડી દીધો. એ જ રીતે વેટરનરી કોલેજ 'કેમ્પસ'માં ગરમાળાનાં ઝાડ પર ત્રણ દિવસની મહેનત બાદ માળો છોડી દીધો.

ડી.એન.રાંક

૫, વિશ્વત પાર્ક, જીટોડિયા રોડ, આણંદ

રણબુલબુલના માળા

આ વર્ષે ૨૦૦૩માં પોળોમાં સારો વરસાદ થયો

છે. હરણાવ ડેમ પણ ભરાઈ ગયો છે. કેટલાંક ઝરણાં પાછા શરૂ થઈ ગયા છે. ઝાડીનું પ્રમાણ સવિશેષ વધ્યું છે. આ વર્ષે કદાચ પક્ષીઓ વધુ જોવા મળશે.

તારીખ ૬ અને ૭ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૦૩ના રોજ ૮૦ કિ.મી. લાંબો, ડીસાથી સુધામાતા (રાજસ્થાન, ગુજરાતની સરહદ પર) સુધી પગપાળા પ્રવાસ પૂરો કર્યો. તે દરમિયાન જુદાં જુદાં ગામડાં, ખેતરો, કોતરો, કાંટાળા, પર્વતીય, રેતાળ પ્રદેશોમાંથી પસાર થવાનું બન્યું. પગપાળા પ્રવાસ દરમિયાન મને નોંધવાલાયક લાગેલ અવલોકન મોકલું છું.

રણ બુલબુલ (Whitecheeked Bulbul)ના માળા વિશે નોંધ, તા.૬ સપ્ટે., ૨૦૦૩.

૧. મહાદેવપુરા પાટિયાથી, બાઈસાડા તરફ જતાં વાંધા(નાળું કે ગાડાચીલો)માંથી પસાર થતા સવારે ૮:૪૦ વાગ્યે જોયો. કંથેરની ઝાડીમાં, જમીનથી ફક્ત દોઢ ફૂટ ઉપર માળો હતો. માળા તરફ નર-માદા, ચાંચમાં લીલી ઈયળ લઈને જતાં જોયા. બચ્ચાંએ કદાચ માળો છોડી દીધો હતો. કેટલાં બચ્ચાં હતાં તે ખબર નથી, પણ અવાજ પરથી લાગ્યું કે કદાચ બે હશે.

૨. વીડોદરથી ખીમત જતા બપોરે ૧૨:૨૦ વાગ્યે, નાનાં કોતરોમાં બોરડી તથા અન્ય કાંટાળી ઝાડીની વચ્ચે, રસ્તાથી અંદાજે ૬ ફૂટ દૂર રણ બુલબુલની જોડીને માળો બનાવતા જોઈ. ઘાસનાં લીલાં અને થોડા સુકાયેલાં ૮ થી ૧૦ ઈંચ લાંબા તણખલાં વડે માળો ગૂંથતી હતી. માળામાં અંદર બેઠેલું પક્ષી ચાંચ વડે પહેલા એક છોડો (તણખલાનો) માળાની અંદરની બાજુએ ખોસતું હતું, પછી જેમ ચકરડી ફરતા હોઈએ તે રીતે, ચાંચ થોડી પહોળી રાખી ચાંચમાંજ તણખલું રાખી તણખલું ગોળાકાર થાય તે રીતે માળામાં ગોઠવતું હતું. એક પછી એક, નાનાંમોટાં તણખલાંને જાડાઈ પ્રમાણે ઉપર નીચે રાખીને ગોઠવતાં હતાં. આકાર ગોળ વાડકી જેવો બનતો જતો હતો. મેં આ દૃશ્ય લગભગ ૪૦ મિનિટ સુધી જોયું. તે દરમિયાન આઠેક જેટલાં તણખલાંને ખૂબ સરસ રીતે ગોઠવેલાં. આ દૃશ્ય જોયા પછી લાગ્યું કે, તેઓ બહુ અનુભવી 'કારીગરો' છે!

૩. ખીમતથી બાપલા જતાં સાંજે ૫:૧૫ વાગ્યે, જમીનથી ૪ ફૂટ ઉપર કંથેરની ઝાડીમાં, માળામાં એક પક્ષી (રણબુલબુલ) જોયું. નાની ગોળ વાટકી જેવો વ્યવસ્થિત માળો હતો અને તેનો વ્યાસ લગભગ અડી ઈંચ જેટલો

હશે. અંદર પીંછા મૂકેલા હોય તેવું લાગ્યું. બચ્ચાં કે ઈંડાંની ખબર ન પડી.

ઘોડા કાબર(Bank Myna)ની વાંકી ચાંચ: બાપલાથી પુરણ, રાજસ્થાન, ગુજરાતની સરહદથી ૬ કિ.મી દૂર જતાં મેં જોયેલાં પક્ષીઓ (ઘોડા કાબર)નાં ૩૦%થી વધારેમાં ચાંચ આગળથી થોડી વાંકી જોવા મળી. ચાંચની ઉપલા પાંખિયા (upper mandible)માં ચાંચની અણીનો ભાગ આગળથી નીચેની બાજુએ વાંકો હતો અને તે પ્રમાણે નીચેના પાંખિયામાં ચાંચની અણીનો ભાગ પણ ઉપર ના ભાગ સાથે ગોઠવાતો હતો. આ વિશે વધુ અવલોકન, અભ્યાસ અને સંશોધન જરૂરી છે.

૬ અને ૭ સપ્ટેમ્બર દરમિયાન અન્ય પક્ષીઓ: કાશ્મીરી ચાસ (European Roller) ૧, કપાસી (Blackwinged Kite) ૬, શકરો (Shikra) ૨, મોરગંદમ (Crested Bunting) ૧૪, રાખોડીપગ બિલ બટેર (Barred Button Quail) ૧, Grey Shrike ૩, નાનો રાજલાલ (Small Minivet) ૧૨ (નર-માદાસાથે), કાળોકોશી (Black Drongo) ૧૮, મધિયો બાજ (Honey Buzzard) ૨, વણઓળખાયેલાં શિકારી પક્ષીઓ ૪. ખાસ નોંધવા જેવું એ હતું કે, (૧) સમગ્ર પ્રવાસ દરમિયાન એક પણ ગીધ કે સમળી મારી નજરે પડ્યાં નહીં. (કદાચ મારું ધ્યાન નહીં ગયું હોય). (૨) રણ બુલબુલ અને બુલબુલ (Redvented Bulbul) બન્નેનું પ્રમાણ સરખું લાગ્યું. (૩) ફૂલ્કીઓ (Warblers)નું પ્રમાણ પણ વિશેષ હતું.

વિજયનગર - પોળોમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૨૩/૯/૨૦૦૩ બપોરે ૧:૪૦ વાગ્યે એક સફેદ દિવાળીઘોડો (White Wagtail) ઘર આગળ જીવડાં પકડતો જોયો. (વિજયનગર, જિ. સા.કા.)

તા. ૨૩/૯/૨૦૦૩ સવારે ૭:૧૫ વાગ્યે એક થરથરો (Black Redstart) જમીન પરથી જીવડાં પકડતો જોયો. (વિજયનગર)

પોળો 'કેમ્પસાઈટ' પર અર્જુન સાદડના ઝાડ પર નાનો લીલો લક્કડખોદ (Little Green Scalybellied Woodpecker) સવારે ૮:૪૫ વાગ્યે જોયો. આ જ સમયગાળામાં દૂધરાજ (Paradise Flycatcher) (સફેદ નર-૧), નાનો રાજલાલ (Small Minivet) (નર-માદા)

દ, પીળક (Golden Oriole) ૯ (નર-૨, માદા ૩, બચ્ચાં-૪), થરથરો-૧, સફેદનેણ નાયણ (Whitebrowed Fantail Flycatcher) ૨, શ્વેતનયના (White-eye) અંદાજે ૧૨ થી ૧૪, વન લેલા (Jungle Babbler) અંદાજે ૨૨ થી ૨૪, સોનેરી લક્કડખોદ (Goldenbacked Woodpecker) ૨, ઝીણકો લક્કડખોદ (Pigmy Woodpecker) ૧ જોયા. પોળો 'કેમ્પસાઈટ' પર અર્જુન સાદડના ઝાડ પર સવારે ૯:૨૦ મિનિટે એક રાખોડી ચિલોત્રો (Grey Hornbill) જોયો. (કેમ્પસાઈટ પર પ્રકાશ સ્કુલના વિદ્યાર્થીઓ તથા 'ચુપલીડર' રાગ પટેલે પણ ચિલોત્રો જોયો.) વડના ઝાડ પર લગભગ ૧૦ જેટલાં હરિયલ (Green Pigeon) તથા ૨ તલિયા હોલા (Spotted Dove) જોયા. સફેદપેટો કોશી (Whitebellied Drongo) ૮, ઊડતાં અને ઝાડ પર જોયા. ગીત ગાતા, ઊડીને રમતા હોય તેવું લાગ્યું. દૃશ્ય સુંદર હતું. (સમય ૮:૧૫ થી ૮:૪૫ સુધી)! અહીં ખેરખટ્ટા (Indian Treepie), વન ચીબરી (Jungle Owl), રાજી (Yellow throated Sparrow), મોટો કંસારો (Large Green Barbet) સામાન્ય છે. મોરનું પ્રમાણ કોઈક કારણસર ઘટ્યું છે, ઓછા સંભળાય છે.

મયૂર ઉલૂપિ,

ઓમનગર, રામજીમંદિર પાસે, વિજયનગર, જિ.સાં.કાં., ૩૮૩૪૬૦

નળ સરોવરમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

૧૧-૧૧-૦૨: લીમ્સી બેટ પાસે સફેદ સુરખાબ (Common Shelduck) ૧

૧૫-૧૧-૦૨ નીલશિર (Mallard) ૬

આ બંને પંખીની જાત મને નળ સરોવરમાં પહેલી વાર જોવા મળી.

નળસરોવરમાં મેહુલિયાની મહેર :

તા.૨૦-૬-૦૩ જૂનના રોજ નળ સરોવરમાં સારા પ્રમાણમાં વરસાદ પડવાથી ચારેક ઈંચ પાણી ભરાયું હતું. તે વખતે ૬૦ મોટાં હંજે (Greater Flamingo) આવીને સરોવરની શોભા વધારી હતી. પછી તો ખાલી સરોવરમાં દિવસને દિવસે પાણી વધવાનો ક્રમ શરૂ થઈ ગયો. અવારનવાર પંખીઓનું આગમન થવા માંડ્યું. ઘાસ (ચિયા,

reeds) ઊગતાં જ નીલમુરઘા (Purple Moorhen) એ માળા બાંધવાનું ચાલું કર્યું. ચોરાયળી બેટની પૂર્વમાં આવેલા એક નાના બેટ પાસે તેના માળા બનેલા જોયા હતા. માળામાં બબ્બે ઈંડાં પણ હતાં. વળી પાછો ત્રીસ- ચાળીસ દિવસ વરસાદ ખેંચાતા મનમાં દુકાળનો ભય ઊભો થયો. તો ફરી મેહુલિયાએ મહેર કરીને સરોવરને છલોછલ કરી દીધેલું! પાછળના વરસાદને કારણે નળસરોવરમાંનાં પક્ષીઓના માળા તથા ઈંડાં ડૂબી ગયા. ખાસ તો સારસનાં બે ઈંડાંની ચિંતા હતી. તે પણ ડૂબી ગયાં.

નળસરોવરમાં કરકરા (Demoiselle Crane) નું આગમન:

તા ૩૧-૮-૦૩ના રોજ સાંજના સમયે મારા ત્રીજા નંબરના પુત્રે ઊગમણેથી આથમણે ઊડી જતા કરકરા બતાવ્યા. ગણ્યા તો ત્રીસ થયા. પછીનો દરરોજનું કરકરાનું આગમન શરૂ થઈ ગયું, પછી મેં ૧૫ દિવસ સુધી તેના આગમને ગણતરી કરી. ૩૧/૮:૩૦, ૬/૯:૧૫૦, ૭/૯:૩૨, ૮/૯:૨૧૮, ૧૦/૯:૪૬, ૧૩/૯ :૧૫૦, ૧૪/૯:૨૬૮, ૧૫/૯: ૨૧૬, ૧૬/૯:૮૨

કાસમ સમા સિંધાણી

વેકરિયા, નળસરોવર, વાયા સાણંદ, તા.વિરમગામ ૩૮૨૧૫૦

કચ્છમાં પક્ષીનિરીક્ષણ નોંધ

પ્રાગસર તળાવ પાસે માળાવસાહત:

તા. ૧૪-૯-૦૩ના રોજ અધિન પોમલ સાથે ચાડવા રખાલ (તા. ભુજ)ના પ્રાગસર તળાવની મુલાકાત લીધી. અહીં પરદેશી બાવળ ઉપર ઢોર બગલા (Cattle Egret)ની માળાવસાહત જોઈ. લગભગ ૧૦૦ માળા હતા. અમુકમાં બચ્ચાં હતાં. પુષ્ક વયનાં ૧૫૦ પક્ષી માળા પર તથા નજીકમાં હતાં.

તેમની સાથે બે કબૂત બગલા (Grey Heron) ઈંડાં સેવતા નજરે પડ્યા હતા. માળા નજીક ત્રણ સર્પગ્રીવ (Darter) તથા ત્રણ નાના કાજિયા (Little Cormorant) જોયા, જો કે તેમના માળા નજરે પડ્યા નહીં.

હાજીપીર(તા.નામત્રાણા)થી ૬ કિ.મી. દૂર આવેલા મોટા ભુણા ગામે ભુણા 'ઝીલ'માં સારો વરસાદ હોય ત્યારે નાની કાંકણસાર(Glossy Ibis) તથા અન્ય પાણીનાં

પક્ષીઓનું પ્રજનન થાય છે.

૧૯૯૨માં જે. કે. તિવારીએ અહીં, ગુજરાતમાં સર્વ પ્રથમ વાર નાની કાંકણસારનું પ્રજનન નોંધ્યું હતું. મેં ૧૯૯૪માં જે.કે.તિવારી સાથે આ સ્થળ પર નાની કાંકણસારનું પ્રજનન નોંધ્યું હતું. આ વર્ષે સારો વરસાદ હોવાથી અહીં માળાવસાહત બનવાની સંભાવના હતી, એટલે તા. ૨૨-૯-૦૩ના રોજ આ સ્થળની અમે મુલાકાત લીધી.

મોટા લુણા ગામનાં લોકો, ગામ નજીક ખૂબ જ પાણી ભરાયેલાં હોવાથી, ઘર છોડીને અહીંથી દૂર ઊંઠમણી ગામમાં રહેવા ચાલ્યા ગયા હતાં. પાણી સુકાશે ત્યારે તે લોકો ફરી પાછા ગામમાં આવશે.

બપોરે ૧-૦૦ વાગ્યે અમે પાણીમાં પ્રવેશ કર્યો અને છેક ૩-૩૦ વાગ્યે એ સ્થળ પર પહોંચ્યા. ત્યાં જોશભેર બચ્ચાંનાં અવાજ આવતા હતા. પક્ષીઓની ચહલપહલ ખૂબ જ હતી. પાણીની સપાટી અમારી છાતી સુધી પહોંચી હતી. એક મિત્રનો કેમેરો પાણીમાં પડી ગયો હતો. પાણી ખૂબ જ ઊંડું હોવાથી આગળ જઈ શકાય તેમ ન હતું. આ ગાળા દરમિયાન માળાવસાહત નજીક નીચેનાં પક્ષીઓને ઊડ્યન કરતાં જોયા. તેઓ ખોરાક લેવાં જતાં હોય તેમ જણાયું.

અહીં નીચેનાં પક્ષીઓ પ્રજનન કરતાં હોય તેમ અનુમાન છે. નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) ૩૦ (એક પક્ષી ચાંચમાં સળી સાથે જોયું), ચમચા (Spoonbill) ૬, રાતબગલા (Night Heron) ૬, સર્પગ્રીવ (Darter) ૩, વચેટ બગલો (Median Egret) ૫, સફેદ કાંકણસાર (White Ibis) ૧૨, ઢોર બગલા (Cattle Egret) ૩૦, નાનો કાજિયો (Little Cormorant) ૧૦, નડી બગલો (Purple Heron) ૪.

અમે સાંજે ૫-૧૫ વાગ્યે લુણા ગામ પરત આવ્યા. આમ છાતીસમાણાં પાણીમાં સવા ચાર કલાક પસાર કર્યાં. મારી સાથે ત્રિલોચન છાયા, મહમદહુસેન ખત્રી, અશ્વિન પોમલ, તથા પ્રતાપ સેવક જોડાયા હતા. અહીંના 'લોકલ ગાઈડ' તરીકે મહમદ મુતવા હતા. (નાની કાંકણસાર (glossy Ibis) ની માળાવસાહતની શોધમાં ખાસા ઊંડા પાણીમાં ચારેક કલાક મહેનત કરવા બદલ ધન્યવાદ! આમ પાણીમાં ચાલતા જવાને બદલે પ્લાસ્ટીકના કેરબા અને

વાંસની મદદથી તરાપા બનાવીને જવાય તો ઈચ્છિત સ્થળે જલદી અને ઓછી તકલીફે પહોંચાય. આવા તરાપા બનાવવા મુશ્કેલ ન ગણાય. કોઈ અનુભવીની સલાહ લેવા જેવી છે.- લા.)

ઋતુનાં પ્રથમ યાયાવર પક્ષીઓ

તા. ૨૧-૯-૦૩, હાજીપીર (તા. નખત્રાણા) : કુંજ (Common Crane) ૭

તા. ૨૧-૯-૦૩, લુણા ઝીલ (તા. નખત્રાણા) : રાતાપગ (Redshank) ૨, લીલાપગ (Greenshank) ૧, વન પીળકિયો (Grey Wagtail) ૨, નાનો પાનકરકરિયો (Blyth's Reed Warbler) ૨,

૨૮-૯-૦૩, નિંગાળ તળાવ (તા. અંજાર) : રેતિયો લટોરો (Pale Brown Shrike) ૧

૨૮-૯-૦૩, રતનાલ અને સૈયદપરની વચ્ચે : કાશ્મીરી ચાસ (European Roller) ૧

શાંતિલાલ વડુ

મંદિરવાળો ખાંચો, જૂના વાસ, માધાપર, ભુજ ૩૭૦૦૨૦.

ઈશ્વરિયા તળાવે પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧૪-૧૧-૦૩ : સવારે રાજકોટ પાસે આવેલા ઈશ્વરિયા તળાવે પક્ષીનિરીક્ષણ કરવા માટે હું અને મારા મિત્રો, ધૈવત હાથી અને રવિ ગયેલા. ત્યાં લગભગ ૪૦૦ ભગતડાં (Coot), ૨૫૦ ગયણાં (Shoveller), ૬૫ નાની મુરઘાબી (Common Teal), ૧ પાન પટ્ટાઈ (Marsh Harrier) વગેરે જોવા મળ્યાં. ભગતડાંના ટોળા વચ્ચે તેમનાં ચાર બચ્ચાં પણ હતાં. તેમની છાતી સફેદ હતી અને કદ અડધું હતું. સામાન્ય રીતે ભગતડાં અહીં પ્રજનન નથી કરતાં તેથી બચ્ચાં જોઈ નવાઈ લાગી. સ્થાનિક લોકોને પૂછતાં જણાયું કે, આ પક્ષી અહીં દર વર્ષે પ્રજનન કરે છે.

બરડા અભયારણ્યમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧૪-૧૨-૨૦૦૩ના રોજ મેં અને મારા મિત્રો, ભાવેશ ત્રિવેદી, રાજન જાદવ અને દેવકર સાહેબે બરડા અભયારણ્યની મુલાકાત લીધી. ત્યાં કિલેશ્વરના મંદિરમાં મધિયો (Honey Buzzard), તરવરિયો માખીમાર (Grey-headed Flycatcher), દૂધરાજ (Paradise

Flycatcher), તલિયો હોલો (Spotted Dove), દૈયડ (Magpie Robin), અધરંગ (Tickell's Blue Flycatcher), તૂઈ (Blossom-headed Parakeet) અને સફેદછાતી સંતાકુકડી (Whitebreasted Waterhen) જેવાં પક્ષીઓ જોયા.

ત્યાંથી અમે લોકો બરડામાં જ આવેલી ઘુમલી નામની જગ્યાએ ગયા. તે જગ્યાએ હરિયલ (Green Pigeon), હરિતનીલ માખીમાર (Verditer Flycatcher) અને સફેદપેટો કોશી (Whitebellied Drongo) જેવાં પક્ષીઓ જોવા મળ્યાં.

ઝાલા રાજદીપ એ.

'રામ-નિવાસ', ૩૮/બી, પર્ણકુટીર સોસાયટી, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧

ગીરમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

આ સાથે આપને હું મારા તા. ૧૨-૧૧-૦૩થી ૧૫-૧૧-૦૩ ના જુનાગઢ સાસણગીરના પક્ષીનિરીક્ષણની નોંધ મોકલાવું છું

તા. ૧૨-૧૧-૦૩ ના રોજ સવારે ૬:૦૦ વાગે હું, મિત્ર પ્રશાંતભાઈ તથા મહાવીરસિંહ સાથે ગીરમાં કનકાઈ ચેકપોસ્ટથી રતન ઘૂના તરફ જતા હતા. ત્યાં અમે એક સાગના ઝાડની ટોચ ઉપર ટીસો (White eyed Buzzard) બેઠેલો જોયો. શરૂઆત ખૂબ જ સારી હતી! આખા દિવસ દરમિયાન અમે ઘણાં શિકારી પક્ષીઓ જોયા. તેમાં મધિયો (Honey Buzzard), ધોતી (Hobby), શકરા (Shikra), લરજી (Kestral), સાપમાર (Short-toed Eagle), મોરબાજ (Crested Hawk Eagle), ચોટલિયો સાપમાર (Crested Serpent Eagle) જોયા હતાં. ઉપરાંત બુલબુલ, શ્વેતનયના, શોબિગી, હરિયલ, કાબર, અધરંગ, ગિરનારી કાગડો, કાગડો, બટેર, વૈયાં, લોટણ હોલો વગેરે ખૂબ જ સારી રીતે જોયા.

તા. ૧૩-૧૧-૦૩ના દિવસે પણ ઘણાં બધાં પક્ષીઓ જોયા, સૌથી નિરાંતે ધોતી (Hobby) જોઈ. ખાખરાંના એક સૂકા ઝાડ પર બેઠી હતી, જેને અમે શાંતિથી ૨૫ મિનિટ સુધી જોઈ. અમે સુંદર તસવીર લઈ શક્યા. અમે આજે પણ કનકાઈ નાકાથી ભંભાફોડ નાકા ગયા હતા.

તા. ૧૪-૧૧-૦૩ના રોજ અમારો માર્ગ જુદો હતો.

ખોખરા નાકાથી દેવાડુંગર તથા કમલેશ્વર ડેમવાળો માર્ગ અમે લીધો હતો. દેવા ડુંગર ઉપર અમને ખૂબ જ સરસ રીતે મોરબાજ (Crested Hawk Eagle) મળ્યો. ત્યાં જ તલિયું ટપૂસિયું (Spotted Munia) પણ જોવા મળ્યું.

એ જ દિવસે સાંજે કમલેશ્વર ડેમ પર ૧ કબૂત બગલો (Grey Heron), ૧ નડી બગલો (Purple Heron), તથા અન્ય બગલા જોયા. ડેમમાં સારાં પ્રમાણમાં પાણી છે. ત્યાં જ અમારી નજર એક શિકારી પક્ષી ઉપર પડી. એ પાણી ઉપર ઊડતું હતું. અમે આ પક્ષી ઓળખવા માટે 'બાઈનોક્યુલર'માંથી જોયું. તે મત્સ્યભોજ (Osprey) હતું. મત્સ્યભોજ ખૂબ જ સુંદર રીતે પાણી ઉપર ઊડતું હતું. એની ઉપર એક ધોતી (Hobby) પણ ઊડતી હતી. આમ આ આખો પ્રવાસ ખૂબ જ ફાળદાયી હતો.

તા ૨૬-૧૧-૦૩ના રોજ અમદાવાદ જતાં રસ્તામાં ભાસ્કરપરા આવ્યું. ગામના તળાવે પક્ષીઓ જોયા. હું ઊભો રહ્યો. ઘણાં મોટા પ્રમાણમાં પક્ષીઓ આ જગ્યાએ આવે છે.

યોગેન્દ્ર શાહ

'આનંદ', અમૃતકુંજ સોસાયટી, જીત્તાન રોડ, સુરેન્દ્રનગર ૩૬૩૦૦૨

દરજીડાનો રાતવાસો:

હમણાં હમણાં વેકેશનના દિવસોમાં જ્યારે ઘરની બહાર બગીચામાં બેઠા હોઈએ ત્યારે, સહજ પક્ષીનિરીક્ષણ શરૂ થઈ જાય છે. તા. ૭-૧૧-૦૩ના રોજ ઘણા બધા દરજીડા 'એક્ઝોરા'નાં પાન ફૂલ પર આવી તેમના વિવિધ અવાજ કરવા લાગ્યા. લગભગ સાંજનો ૬:૦૦થી ૬:૧૫નો સમય હતો. ત્યાર બાદ, બીજા બે ત્રણ દરજીડા પણ આવ્યા. ૧૫-૨૦ મિનિટ પછી બધાનો અવાજ બંધ થઈ ગયો. અમે જોયું, તો ચાર દરજીડા એક જ ડાળી પર સૂતા હતા. તેઓ દિવાલ અને બગીચાની વાડ વચ્ચેના ખૂણા પર આવેલા અરડૂસીના છોડની ડાળ પર સૂતા હતા. લગભગ ૧૦ દિવસથી તેઓ નિયમિત રીતે આ જ ડાળ પર તથા આ જ સમયે એકબીજાને બોલાવીને સૂવે છે!

આવી જ રીતે અમે સાંજે બીજાં પંખીઓનું પણ નિરીક્ષણ શરૂ કર્યું. દૈયડ પણ લગભગ બે-ત્રણ સાથે, અવળીગવળી (પીળાફૂલ વાળું ઝાડ) પર સૂવે છે.

શું બધાં જ પંખીઓ આવી રીતે સાથે સૂતાં હશે?

પગમાં પતંગનો દોરો (પ્રવાસમાં આવેલાં બાળકોએ પ્લાસ્ટીકના ઝબલાને દોરો બાંધીને બનાવેલ પતંગ હતો) વિંટળાયેલું કેચીપુંછ તારોડિયું (Redrumped Swallow) જોવા મળ્યું. મેં અને મારા મિત્ર નવલભાઈ ભાવસારે દોરો કાઢીને મુક્ત કર્યું. અમારી આંગળીઓ પર તેના પગના નહોરની એટલી મજબૂત પકડ કરી કે લોહીના ટશિયાં આવી ગયાં. તે ગુફાઓમાં ગારા વડે બનાવેલા, અડધા કાપેલા પ્યાલા જેવા માળા ઘણા છે.

ધૂંકિયાનું બચ્ચું

ગુફાઓની આજુબાજુ ચરેલના મોટાં ઝાડ ઘણાં છે. એક વૃક્ષ નીચે ઘાસમાં, ધૂંકિયા (Crow Pheasant)નું ઊડી ન શકતું નાનું બચ્ચું પડ્યું હતું. નવલભાઈએ તે ઓળખી બતાવ્યું. માળા ઉપર નજર કરતાં, લગભગ ૨૫ ફૂટ ઊંચાઈએ ટોચ પર માળો હતો. બાજુમાં ધૂંકિયો બેઠો હતો. તડકામાં પહેરવાની છત્રી આકારની મારી ટોપીમાં બચ્ચાંને મૂકી, દોરી વડે ખભામાં ટીંગાડીને હું ઝાડ પર ચડ્યો. માળામાં એક સફેદ મેલું ઈંડું. અને એક મરેલું બચ્ચું હતું. તેની ઉપર બે સફેદ ઈયળ (માખીની) હતી. તેને નીચે કૈંકી દીધું અને પેલા બચ્ચાને માળામાં મૂક્યું, માળો સુગરીના માળા જેવો ઉપરથી બંધ અને બાજુમાં નાળ જેવા દરવાજાવાળો હતો. પરંતુ બીજી બાજુએ માળો ખુલ્લો (ગોખલા જેવો) હતો. તેમાંથી કદાચ બચ્ચું પડી ગયું હશે. ચરેલની નાની ડાળખીઓ કાપી તેના વડે બીજી બાજુનું બાકોરું બંધ કરી દીધું.

ભગવાનજી જીવિયા,

૧૬/ શકિતનગર સોસાયટી, ડાબોર રોડ, વેરાવળ-૩૬૨૨૬૬

ધારી તાલુકાની કેટલીક પક્ષીપ્રજનન નોંધ

સપ્ટેમ્બર માસમાં તા. ૨૦-૯-૦૩ થી ૨૫-૯-૦૩ સુધીનું અમારું નિરીક્ષણ નીચે મુજબ રહ્યું.

તા. ૨૦-૯-૦૩ નારોજ હું, કરમદડી બીટના ગાર્ડ, ડાંગરભાઈ, મુકેશભાઈ વેગડા તથા નીલેશ અને ચોકીદાર વીરજી બીટમાં ફરવા નીકળ્યા.

એક હરમાના ઝાડ પર મોટા લેલા (Large Grey

Babbler)નો માળો જોયો. માળામાં પક્ષી બેઠું હતું. અમને નજીક આવતા જોઈ ઊડી ગયું. ચાર આસમાની રંગનાં ઈંડાં હતાં, જે થોરિયા લેલાનાં ઈંડાંથી થોડાં મોટાં લાગ્યાં.

આગળ જતા એક શેઢામાં, બોરડીનાં ઝાંખરાં વચ્ચે થોરિયા લેલાનાં ચાર બચ્ચાં જોયા. માદા વારંવાર ખોરાક લઈને બચ્ચાંને ખવડાવતી હતી.

આગળ પૂર્ણિયા ડેમ છે. તેને ફરતો આંટો મારતા સાંજના સમયે, એક ઝિપટાના ઝાડમાં પીળીઆંખ લેલા (Yelloweyed Babbler)નો માળો જોયો, જેમાં ચાર બચ્ચાં અને એક ઈંડું હતાં.

નજીકમાં આરામ કરવા ઘાસમાં બધા બેઠા ત્યાં બાજુમાં, જમીન ઉપરથી એક પક્ષી ઊડ્યું. નક્કી કર્યું કે ચંડૂલ કૂળ (Lark)નું છે. ઊડી ગયું જેથી નક્કી ન થઈ શક્યું કે કયું છે. બે ઈંડાં હતાં, જે મેલા સફેદ અને રાખોડી રંગનાં હતાં. તસવીર લીધી. સાંજ પડી, બધા ઘર તરફ પાછા ફર્યા.

તા. ૨૩-૯-૦૩ ના રોજ મારા બે વિદ્યાર્થીઓએ સમાચાર આપ્યા કે, ધારી તાલુકાના રામપુરની શાળાનો પાછળનો ટેકરીવાળો અને ટૂંકા ઘાસનો વિસ્તાર છે, ત્યાં નજીકમાં ત્રણ- ચાર માળા, ઈંડાં અને બચ્ચાં છે.

હું, ડાંગરભાઈ અને બે બાળકો અમારું વાહન લઈને પાછળના ભાગમાં જ્યાં વીડી જેવો વિસ્તાર છે, ત્યાં પહોંચ્યાં. ટેકરીની નજીકમાં, એક દશરથિયું (Nightjar) જોયું. અમને જોઈને, ઘાસમાં છુપાવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું. બાળકોએ જણાવ્યું કે, કાલે અમે આ પક્ષી સાથે બચ્ચાં જોયેલાં, પરંતુ ટેકરીની આસપાસ તપાસ કરતાં, કશું જોવા ન મળ્યું.

એક થોરની વચ્ચે થોરિયા લેલા (Common Babbler)નો માળો જોયો. તેમાં આછા આસમાની રંગનાં ત્રણ ઈંડાં જોયા. માળામાં માદા બેઠેલી હતી. આગળ જતાં, જમીન પર, એક થોરની વચ્ચે તેતર (Grey Partridge) ઈંડાં પર બેઠેલ જોયું. તસવીર લીધી. થોડી વાર દૂર બેઠા. તેતરના ઊડી ગયા બાદ, નજીક જઈને જોયું તો, ઘાસ અને બીજી વિવિધ વસ્તુનો દિવાળીની રંગોળી જેવો માળો! તેમાં છ ઈંડાં ગોઠવેલ, ફરતાં પાંચ અને વચ્ચે એક ઈંડું. તા. ૨૪-૯-૦૩ના ફરી તપાસ કરી તો ચાર ઈંડાં હતાં. ધો કે કાર્ચિંડા જેવાં પ્રાણી ખાઈ ગયા હોય તેવું લાગ્યું.

પાછા ફરતા, કેડીની નજીકમાં પથ્થરની વચ્ચે,

જમીન પર સીધો જ માળો બનાવેલ જોયો. માળામાં બે બચ્ચાં જોયા. હજી આંખ ખૂલી ન હતી. થોડી વારમાં નર માદા બન્ને જોવા મળ્યાં. બચ્ચાંને ખોરાક આપવા માટે આવ્યાં. સલીમઅલીના પુસ્તક ના આધારે નાના ચંડૂલ (Sykes Crested Lark)નો છે, એમ નક્કી કર્યું. તસવીર લીધી. થોડે દૂર જઈને બેઠા અને વધારે નિરીક્ષણ કર્યું. તા. ૨૪-૯-૦૩ના રોજ ફરી એ જ સ્થળ પર જતાં, બે બચ્ચાંમાંથી એક જોવા મળ્યું. તા ૨૭-૯-૦૩ના રોજ એક બચ્ચું મરેલું બાજુમાં પડ્યું હતું. થોડી વાર બેસીને જોયું તો, એક પૂંછડી કપાઈ ગયેલી ઘો (મોનીટર- લિગાર્ડ) જોવા મળી. થયું કે, આ ઘો જ બચ્ચાંને ખાઈ ગઈ હશે.

રામપુર દેવળા વચ્ચે રસ્તાના કિનારા પર ખેતરિયા (Rufoustailed Finch Lark) વારંવાર જોવા મળે છે.

રામપુર વીડીમાં આગિયા ચંડૂલ (Redwinged Bush Lark) જોવા મળ્યાં.

અજીત ભટ્ટ,

સરદારનગર-૧, એસ.ટી.ડેપોની બાજુમાં, ધારી ૩૬૫૬૪૦

વન પીળકિયાના ગુલાબી પગ!

વિજયનગર(જિ.સા.કાં.)માં તા. ૨૪ સપ્ટે. ૨૦૦૩ના રોજ સવારે ૯-૧૫ વાગ્યે એક વન પીળકિયો (Grey Wagtail) જોયો. અંદાજે ૨૦ ફૂટ દૂર હતો, પણ દૂરબીનથી નિરીક્ષણ કરતાં નોંધવા મળ્યું કે, એ પક્ષીના પગ ગુલાબી હતા. રંગ-રૂપ પરથી માદા નક્કી થયું, પણ ગુલાબી પગ, પુસ્તક (Inskipp Pocket Guide) પ્રમાણેનાં ચિત્રો સાથે મેળ ખાતા ન હતા.

મારા ઘર સામે જૂનું નળિયાવાળું તૂટેલું મકાન છે. તા. ૩૦ સપ્ટે. ૨૦૦૩ના રોજ ફરીથી વન પીળકિયાની માદા જોવા મળી. તેને છાપરા પરનાં નળિયા વચ્ચે રહેતાં-ઊડતાં જીવડાં પકડતાં જોઈ. સવારના ૮-૪૦થી ૧૦-૧૫ સુધી મેં નિરીક્ષણ કર્યું. 'બાયનોક્યુલર' થી નિરીક્ષણ કરતાં નોંધ્યું કે, તેના પગ ગુલાબી હતા. સલીમ અલીની 'પિક્ટોરિયલ ગાઈડ'માં પણ કાળા પગવાળું ચિત્ર છે.

એક પુસ્તકમાંથી શંકાનુ સમાધાન થઈ ગયું. વન પીળકિયામાં સંવનન ઋતુ (breeding season) હોય ત્યારે પગ ગુલાબી થાય, ત્યાર બાદ કાળા કચ્ચઈ રંગના થઈ જાય. (કયા પુસ્તકમાંથી ? - સં.)

હાલમાં ૩ ઓકટો. થી રોજ વન પીળકિયાની માદા જોવા મળે છે. દિવસમાં ત્રણથી ચાર વાર જીવડાંની શોધમાં છાપરા પરના નળિયા પર, જમીન પર, ખુલ્લી નાળીના છેડા પર ફરતી જોવા મળે છે. તા. ૭ ઓકટો.ના રોજ જોયું કે પગ કાળા થવાની શરૂઆત પંજાથી થાય છે. ધીમે ધીમે પગમાં રંગ બદલાતો જાય છે.

એક ખાસ નોંધ કે, ચકલીઓ જ્યારે માળો બનાવે છે (House Sparrow) ત્યારે ચાંચના રંગમાં પરિવર્તન આવે છે. પ્રજનન સમયે ચાંચ ગુલાબી થાય છે. ત્યાર બાદ પાછી ચાંચ કાળી થવા લાગે છે. શ્રી ઉદય વોરાએ પુસ્તકમાં, ચકલીની ચાંચ વિશે મને વંચાવ્યું હતું. બીજું, મેં નોંધ્યું છે કે, પ્રજનન કાળ દરમિયાન ખાસ કરીને ઈંડાસેવનથી બચ્ચાંઉછરના શરૂઆતનાં કાળમાં કાગડાની માદાનો (માદા ઓળખાઈ કેવી રીતે? - લા.) અવાજ પાતળો તીણો બની જાય છે. ઘણી વાર કોયલનું બચ્ચું મોટું હોય અને કાગડાનાં બચ્ચાં નાનાં હોય તો સાથે ઉછરેલા બચ્ચામાં કોયલના બચ્ચાના અવાજ જેવો ભળતો અવાજ કાગડાનાં બચ્ચાંનો નીકળે છે. ક્યારેક લાંબા સમય સુધી, કોયલ (નર) ના અવાજની 'અસર' કાગડાના અવાજમાં રહે છે.

પોળોમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

'યુથ હોસ્ટેલ'ની શિબિર દરમિયાન, તા. ૧૬ ઓગસ્ટ ૨૦૦૩ના રોજ સવારે અંદાજે ૮-૪૫ વાગ્યે, કેટલાક શિબિરાર્થીઓ તથા શ્રી ઉદયભાઈ વોરા સાથે રાખોડી રામ ચકલી (Grey Tit)નો માળો સાગના વૃક્ષમાં જોયો. માળો જમીનથી ૮ ફૂટ ઊંચે હતો. બખોલના મોઢાની લંબાઈ અંદાજે ૨ ઈંચ તથા પહોળાઈ ૧.૭૫ ઈંચ જેટલી હશે. નર-માદા બન્ને બચ્ચાંને નાની ઈંચળો ખવડાવતાં હતાં. બચ્ચાંની સંખ્યા જાણી શકાઈ નહીં. આ જ સમયગાળા દરમિયાન અહીં રાખોડી રામચકલીનું પ્રજનન થાય છે. સામાન્ય રીતે, જે માળા મેં જોયા હતા તે બધા જમીનથી દોઢ ફૂટથી ૩ ફૂટની આસપાસ જોવા મળ્યા છે. પહેલી વાર આટલી ઊંચાઈએ મેં માળો જોયો. આ વર્ષે પોળોમાં વરસાદ વધુ હતો એટલે કદાચ આટલે ઊંચે માળો (બખોલમાં) પસંદ કર્યો હશે?

મયૂર ઉલૂપિ

ઓમનગર, વિજયનગર, જિ.સાં.કાં. ૩૮૩૪૬૦

જમીન પર સીધો જ માળો બનાવેલ જોયો. માળામાં બે બચ્ચાં જોયા. હજી આંખ ખૂલી ન હતી. થોડી વારમાં નર માદા બન્ને જોવા મળ્યાં. બચ્ચાંને ખોરાક આપવા માટે આવ્યાં. સલીમઅલીના પુસ્તક ના આધારે નાના ચંડૂલ (Sykes Crested Lark)નો છે, એમ નક્કી કર્યું. તસવીર લીધી. થોડે દૂર જઈને બેઠા અને વધારે નિરીક્ષણ કર્યું. તા. ૨૪-૯-૦૩ના રોજ ફરી એ જ સ્થળ પર જતાં, બે બચ્ચાંમાંથી એક જોવા મળ્યું. તા ૨૭-૯-૦૩ના રોજ એક બચ્ચું મરેલું બાજુમાં પડ્યું હતું. થોડી વાર બેસીને જોયું તો, એક પૂંછડી કપાઈ ગયેલી ઘો (મોનીટર- લિઝાર્ડ) જોવા મળી. થયું કે, આ ઘો જ બચ્ચાંને ખાઈ ગઈ હશે.

રામપુર દેવળા વચ્ચે રસ્તાના કિનારા પર ખેતરિયા (Rufoustailed Finch Lark) વારંવાર જોવા મળે છે.

રામપુર વીડીમાં આગિયા ચંડૂલ (Redwinged Bush Lark) જોવા મળ્યાં.

અજીત ભટ્ટ,

સરદારનગર-૧, એસ.ટી.ડેપોની બાજુમાં, ધારી ૩૬૫૬૪૦

વન પીળકિયાના ગુલાબી પગ!

વિજયનગર(જિ.સા.કાં.)માં તા. ૨૪ સપ્ટે. ૨૦૦૩ના રોજ સવારે ૯-૧૫ વાગ્યે એક વન પીળકિયો (Grey Wagtail) જોયો. અંદાજે ૨૦ ફૂટ દૂર હતો, પણ દૂરબીનથી નિરીક્ષણ કરતાં નોંધવા મળ્યું કે, એ પક્ષીના પગ ગુલાબી હતા. રંગ-રૂપ પરથી માદા નક્કી થયું, પણ ગુલાબી પગ, પુસ્તક (Inskipp Pocket Guide) પ્રમાણેનાં ચિત્રો સાથે મેળ ખાતા ન હતા.

મારા ઘર સામે જૂનું નળિયાવાળું તૂટેલું મકાન છે. તા. ૩૦ સપ્ટે. ૨૦૦૩ના રોજ ફરીથી વન પીળકિયાની માદા જોવા મળી. તેને છાપરા પરનાં નળિયા વચ્ચે રહેતાં-ઊડતાં જીવડાં પકડતાં જોઈ. સવારના ૮-૪૦થી ૧૦-૧૫ સુધી મેં નિરીક્ષણ કર્યું. 'બાયનોક્યુલર' થી નિરીક્ષણ કરતાં નોંધ્યું કે, તેના પગ ગુલાબી હતા. સલીમ અલીની 'પિક્ટોરિયલ ગાઈડ'માં પણ કાળા પગવાળું ચિત્ર છે.

એક પુસ્તકમાંથી શંકાનુ સમાધાન થઈ ગયું. વન પીળકિયામાં સંવનન ઋતુ (breeding season) હોય ત્યારે પગ ગુલાબી થાય, ત્યાર બાદ કાળા કથ્થઈ રંગના થઈ જાય. (કયા પુસ્તકમાંથી? - સં.)

હાલમાં ૩ ઓકટો. થી રોજ વન પીળકિયાની માદા જોવા મળે છે. દિવસમાં ત્રણથી ચાર વાર જીવડાંની શોધમાં છાપરા પરના નળિયા પર, જમીન પર, ખુલ્લી નાળીના છેડા પર ફરતી જોવા મળે છે. તા. ૭ ઓકટો.ના રોજ જોયું કે પગ કાળા થવાની શરૂઆત પંજાથી થાય છે. ધીમે ધીમે પગમાં રંગ બદલાતો જાય છે.

એક ખાસ નોંધ કે, ચકલીઓ જ્યારે માળો બનાવે છે (House Sparrow) ત્યારે ચાંચના રંગમાં પરિવર્તન આવે છે. પ્રજનન સમયે ચાંચ ગુલાબી થાય છે. ત્યાર બાદ પાછી ચાંચ કાળી થવા લાગે છે. શ્રી ઉદય વોરાએ પુસ્તકમાં, ચકલીની ચાંચ વિશે મને વંચાવ્યું હતું. બીજું, મેં નોંધ્યું છે કે, પ્રજનન કાળ દરમિયાન ખાસ કરીને ઈડાસેવનથી બચ્ચાંઉછેરના શરૂઆતનાં કાળમાં કાગડાની માદાનો (માદા ઓળખાઈ કેવી રીતે?-લા.) અવાજ પાતળો તીણો બની જાય છે. ઘણી વાર કોયલનું બચ્ચું મોટું હોય અને કાગડાનાં બચ્ચાં નાનાં હોય તો સાથે ઉછેરેલા બચ્ચામાં કોયલના બચ્ચાના અવાજ જેવો ભળતો અવાજ કાગડાનાં બચ્ચાંનો નીકળે છે. ક્યારેક લાંબા સમય સુધી, કોયલ (નર) ના અવાજની 'અસર' કાગડાના અવાજમાં રહે છે.

પોળોમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

'યુથ હોસ્ટેલ'ની શિબિર દરમિયાન, તા. ૧૬ ઓગસ્ટ ૨૦૦૩ના રોજ સવારે અંદાજે ૮-૪૫ વાગ્યે, કેટલાક શિબિરાર્થીઓ તથા શ્રી ઉદયભાઈ વોરા સાથે રાખોડી રામ ચકલી (Grey Tit)નો માળો સાગના વૃક્ષમાં જોયો. માળો જમીનથી ૮ ફૂટ ઊંચે હતો. બખોલના મોઢાની લંબાઈ અંદાજે ૨ ઈંચ તથા પહોળાઈ ૧.૭૫ ઈંચ જેટલી હશે. નર-માદા બન્ને બચ્ચાંને નાની ઈંચળો ખવડાવતાં હતાં. બચ્ચાંની સંખ્યા જાણી શકાઈ નહીં. આ જ સમયગાળા દરમિયાન અહીં રાખોડી રામચકલીનું પ્રજનન થાય છે. સામાન્ય રીતે, જે માળા મેં જોયા હતા તે બધા જમીનથી દોઢ ફૂટથી ૩ ફૂટની આસપાસ જોવા મળ્યા છે. પહેલી વાર આટલી ઊંચાઈએ મેં માળો જોયો. આ વર્ષે પોળોમાં વરસાદ વધુ હતો એટલે કદાચ આટલે ઊંચે માળો (બખોલમાં) પસંદ કર્યો હશે?

મયૂર ઉલુપિ

ઓમનગર, વિજયનગર, જિ.સાં.કાં. ૩૮૩૪૬૦

કેટલીક માળાવસાહતો

ઊર્જા ખાતે ઉમિયામાતાના મંદિર/ સદનના યોગાનમાં ફક્ત એક જ ઝાડ છે, લીમડો. તા. ૫-૮-૦૩ના રોજ આ લીમડા પર ૬૦ જેટલા જુદી જુદી અવસ્થાના માળા જોયા. કેટલાક બગલા માળા માટે સાંઠીકડા લાવી રહ્યા હતા, જ્યારે કેટલાકમાં અપુષ્પ બચ્ચાં હતાં. આ બગલાઓ વચ્ચે બે કાગડા (House Crow) હતા. કદાચ લાગ મળતા બચ્ચાંને ઉઠાવી જવાની પેરવીમાં હશે. (ક્યા બગલા?- સં.)

હારીજ, જિ. બ. કાં. ખાતે ગૌશાળામાં ખીજડાના એક ઝાડ પર ૬૦ જેટલા માળા હતા (તા. ૭-૮-૦૩) (કોના માળા?- સં.)

જેતલસર (જિ. અમદાવાદ) ખાતે તળાવના કિનારે બાવળનાં ઘણાં બધાં ઝાડ પર માળા હતાં. (૦૫-૦૮-૦૩) (કોના માળા?- સં.)

દેદરડા તા. બોરસદ ખાતે રસ્તાની બાજુમાં જ બાવળનાં ૭ ઝાડ પર આશરે ૨૦૦+ માળા હતા. (કોના માળા?- સં.)

સંખેડા નજીક, બહાદુરપરા ખાતે ગોરસઆંબલીના ઝાડ પર ઢેરબગલાના ૧૦૦+, કાજિયા (Cormorant)ના ૨૫+ માળા હતા. મોટે ભાગે નાના કાજિયા હતા. ઢેરબગલાના માળામાં બચ્ચાં હતાં અને માળા નીચેથી શરૂ કરીને છેક ઉપર સુધી હતા. જ્યારે કાજિયા માળા બનાવી રહ્યા હતા અને તે માત્ર સૌથી ટોચની ડાળીઓ ઉપર જ. બગલા અને કાજિયાના ઝૂંડ વચ્ચે ૨૦૦+ જેટલી કાબરો બેસીને કલબલાટ કરતી હતી. સમય સાંજનો સાતેક વાગ્યાનો હતો. (તા. ૨૧-૮-૦૩)

અન્યત્ર પક્ષીનિરીક્ષણ

ઉનાવા નજીક ધોરી માર્ગ પર બે (તા. ૫/૮/૦૩) અને શિહોરી (જિ. બનાસકાંઠા) (તા. ૭/૮/૦૩) ખાતે વૈયાનું એક ટોળું ઝાડ પર જોયું. એક ટોળામાં આશરે ૩૦-૪૦ની સંખ્યા હશે. શું આ વૈયાં પાછા ફરવામાં મોડા પડ્યા હશે? માંડી વાળ્યું હશે? કે હમણાં જ આવ્યા હશે? (તા. ૫/૮/૦૩) (ઓગસ્ટ એ સામાન્યતઃ વૈયાના આગમનનો સમય છે.- સં.)

સરદાર કૃષિનગર, ગુજરાત યુનિવર્સિટીના

કેમ્પસમાં ગેસ્ટ હાઉસના યોગાનમાં લીમડાના થડ પર જ સોનેરી લક્કડખોદ (Goldenbacked Woodpecker) ઊડાઊડ અને ચિચિયારી કરી રહ્યાં હતાં. તેમાંનાં બે, કાબરોની માફક પગમાં પગ ભેરવીને જમીન પર પડીને ઝથડતા હતા.

શોભિગી (Common Iora)ને પણ ગાતી જોઈ, સાંભળી (તા. ૦૫-૦૮-૦૩).

કાશીપુર તા. બોડેલી, વડોદરા નજીક ફેણાઈ માતાના ડુંગર પર છેક ટોચની ટૂંક પર મોરગંદમ (Crested Bunting)નું ગાન માણ્યું. માણસોની ખાસ બીક હોય તેવું ન લાગ્યું. “વીડ વગડાનાં પંખી” માં તે પંચમહાલ અને ક્વચિત્ ગીર બાજુ દેખાય તેવી નોંધ છે. અહીં જ રસ્તામાં ઉપર આવતા ગીચ ઝાડીમાં ખેરખટ્ટાને બોલતા જોયો. (તા. ૨૦-૮-૦૩)

રણબુલબુલ (White cheeked/eared Bulbul), બનાસકાંઠા, જિલ્લામાં લગભગ બધાં જ સ્થળે. ૪થી જાન્યુઆરી ૦૩, પરિએજ મુકામે પણ જોયેલ તેવું યાદ છે. તેનો વ્યાપ- વિસ્તાર કેટલો છે?

વેટરનરી કોલેજ કેમ્પસ આણંદ ખાતે પક્ષીનિરીક્ષણ

‘વેટરનરી કોલેજ કેમ્પસ’, આણંદમાં તેમજ આસપાસનાં ગામ દા.ત નાવલી વગેરે જગ્યાએ પીળક હંમેશા દેખાય છે. ‘વેટરનરી કોલેજ કેમ્પસ’માં માદા પીળકને લક્કડખોદની માફક લીમડાના થડને ચોંટીને બેસેલી જોઈ. કદાચ જીવાત વીણતી હશે. ડો. ગોસ્વામી એ માહિતી આપી કે, તેમણે પીળકને પીળી કરેણનાં ફળની લીલી છાલ મજાથી ખાતો ઘણી વખતે જોયો છે. (દૂધ-ક્ષીર ઝરતું હોય તે સાથે)

ટીટોડીના પ્રયત્નો: ‘વેટરનરી કોલેજ’, આણંદના પહેલા, બીજા અને ત્રીજા માળના ધાબા પર જૂનથી ઓગસ્ટ દરમિયાન ટિટોડીએ બચ્ચાં ઉછેરવાના ત્રણ નિષ્ફળ પ્રયત્નો કર્યા. પહેલા પ્રયત્નમાં પહેલા માળના ધાબે ચાર ઈંડાંમાંથી નીકળેલાં ચાર બચ્ચાંને ૬-૮ ઈંચની પેરાપેટ કુદાવી નીચે ઉતાર્યા પણ ત્રણ દિવસ બાદ બચ્ચાં ન દેખાયા (અગાઉ નોંધ મોકલેલ છે.) બીજા પ્રયત્નમાં, ત્રીજા માળે ત્રણ ઈંડાં મૂક્યાં. થોડા દિવસ બાદ, બે ઈંડાં ગાયબ હતાં અને એક

ઈંડું દબાયેલું હતું, જે તેણે ત્યાર બાદ ત્યજી દીધું. ત્રીજા પ્રયત્નમાં, બીજા માળના ધાબે ત્રણ ઈંડાંમાંથી બે બચ્યાં નીકળ્યાં, પણ ૨ ફૂટ ઊંચી 'પેરાપેટ'ના લીધે ત્રણ દિવસ ધાબે રહ્યા બાદ એક જ બચ્યું ભાંગેલ પગ સાથે જોયું, જે બીજા દિવસ પછી ન દેખાયું. ટિટોડી જાતે ૨ ફૂટ પેરાપેટ કુદાવે તે શક્યતા ઓછી લાગે છે. પેરાપેટમાં એક જગ્યાએ પીપળો ઊગી નીકળવાથી પડેલ તિરાડ દ્વારા બચ્યાં નીચે આવી ગયા હોઈ શકે. આ ત્રણેય કિસ્સાઓમાં ટિટોડીની એક જ જોડ ન પણ હોઈ શકે.

દૈયડ (Magpie Robin)નો માળો: 'વેટરનરી કોલેજ સ્ટાફ ક્વાર્ટર્સ', આણંદ ખાતે પાછળના વાડામાં ઉગાડેલ કેળની લૂમ પર દૈયડે માળા કરી બે ઈંડાં મૂક્યાં હોવાની જાણ મને ડો. પ્રફુલ્લ ટાંકે કરી. માળો કેળના ઝૂંડમાં હતો, પણ એકદમ ખુલ્લો હતો. બીજાં પક્ષીઓ, ખાસ કરીને કાગડા અને કાકડીયા કુંભારની નજરે ન ચડે તે માટે તેણે માળો કેળના પાનથી ઢાંકી દીધો હતો. મેં, તા. ૨૫-૮-૦૩ના રોજ જોયું તો, ઈંડાં ન હતાં, માળો ખાલી હતો અને દૈયડ પણ ન હતું.

અહીં આણંદ વેટરનરી કોલેજના બગીચામાં રાત-રાણી અને અન્ય ફૂલવાળા છોડમાં નાયણ (Whitebrowed Fantaibed Flycatcher) ઘણી વખત જોઈ છે. સાથે સાથે મારા વતન બાજુ, પચપચિયા (તા. ખાંભા, જિ. અમરેલી) ખાતે ભરઉનાળામાં સૂકા વિસ્તારમાં ગાય-ભેંસ ના તબેલામાં માખીઓ પકડતી પણ જોયાનું યાદ છે. 'જીવનભરના સાથી' માં વૃક્ષઘટાનાં પંખી તરીકે વર્ણન છે.

અહીં આણંદ ખાતે શક્કરખોરા (Purple Sunbird) અને પચરંગી શક્કરખોરા (Purplerumped Sunbird) બન્ને દેખાય છે. પચરંગી શક્કરખોરા વધારે બોલકણો (vocal) છે, પણ ઓછો (less frequent) જોવા મળે છે. શક્કરખોરાને ઘણી વખત કોલેજ મકાનની છત પરથી ચોટેલી જીવાત વીણતો જોયો છે.

નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal): આ ઋતુનાં પહેલા વરસાદ પછી, જૂનના ચોથા અઠવાડિયામાં નાની સિસોટી બતકની એક જોડને 'વેટરનરી કોલેજ બિલ્ડીંગ' ના દ્વાર મંડપ (Porch) પરની પડદાવેલનાં ઝૂંડ પર બેઠેલ જોઈ. આ જ જગ્યાએ ગયા વર્ષે માળો કરી ઈંડાં મૂક્યા હતાં અને ૧૫ બચ્યાં નીકળ્યાં હતાં.

ડો. સ્નેહલ પટેલ અને ડો. ભવભૂતિ પારાશર્યના પ્રયત્નો છતાં આમાંનાં એક પણ બચાવી શકાયા નહોતા. બીજી એક જોડને કમાન આકારે બનાવેલ પડદા વેલનાં બીજા એક ઝૂંડ પર બેઠેલ જોઈ. ત્યાર બાદ, બન્ને જોડને પડદાવેલની કમાન પર અનિયમિત રીતે (ખાસ કરીને વરસાદ પડવાનાં દિવસે) આવતી અને બેસવા માટે હરિફાઈ કરતી જોઈ. અચાનક આ કમાન તૂટી પડતાં ફરી દેખાઈ નથી. આ જ સમયગાળામાં 'એન.ડી.ડી.બી. કેમ્પસ' માં પડદાવેલવાળા જ મકાન પર આશરે ૨૦-૨૨ જોડ જોઈ, પણ જુલાઈ બાદ ખાસ દેખાતી નથી. આ બતકને પડદાવેલથી ઢંકાયેલી જગ્યા, માળા બનાવવા માટે વધારે પસંદ હશે?

ડો. ડી. એન. રાંક

વેટરનરી કોલેજ, આણંદ ૩૮૮૦૦૧

મોરની લડાઈ :

તા. ૮-૭-૨૦૦૩ના રોજ છાત્રોડાની સીમમાં સાંજના ૬ કલાકે રેલવે લાઈન પાસે, બે મોર (નર) એકબીજાની પાછળ વર્તુળાકાર ઘુમીને સામે સામે આવી, જમીનથી ત્રણેક ફૂટ ઊંચો કૂદકો મારી લડાઈ કરતા જોયા. આવું ચાર વખત (અડધી કલાક) જોયું. આજુ બાજુ ઢેલ નહોતી.

વાણિયાનું ભોજન :

તા. ૧૪/૮/૨૦૦૩ના રોજ દેવકા નદી પાસે, જુનાગઢ હાઈવે પર, સાંજના ૬-૧૦ કલાકે વાણિયા ઊડતા હતા. એક શકરો (Shikra), રસ્તાની બંને બાજુએ ઊગેલ વૃક્ષ પરથી વારાફરતી ઊડીને, પગ વડે વાણિયાને પકડીને ઝાડ પર બેસી ખાતો હતો.

ભગવાનજી જીવિયા

૧૬/બી, શક્તિનગર, ડાભોર રોડ, વેરાવળ - ૩૬૨૨૬૬.

સગાઈ ખાતે પક્ષીનિરીક્ષણ

સગાઈ, તા. ૩૩ડિયાપાડા જિ. નર્મદા ખાતે જંગલફેરણા દરમિયાન તા. ૧૬-૧૦-૦૩ના રોજ સવારે ૮થી ૧૦-૩૦ના ગાળામાં નીચે પ્રમાણેનાં પક્ષીઓ જોયા.

૧. સફેદપેટો કોશી (Whitebellied Drongo)

સગાઈ ગામ પાસે વૃક્ષની ટોચે ગાન કરતો.

૨. ફૂલરાજ (Yellowbacked Crimson Sunbird), વેલીનાં ફૂલમાંથી રસ ચૂસતો-નદી કાંઠો, સગાઈ ગામ

૩. ઈન્દ્રરાજ (Malabar Whistling Thrush), સગાઈ ગામ; પથ્થરોમાં, માદા ધ્યાનથી જોઈ શકાઈ

૪. ભીમરાજ (Racket-tailed Drongo), મોઝદાથી ગીચડજતાં. મોઝદાથી નજીક, કોતરભાગે જંગલમાં, દૂધરાજ, કંસારા, અધરંગ વગેરેનાં ગાનની વચ્ચે ભીમરાજના અવાજ સાંભળ્યા. તે તરફની ઝાડીમાં ૧૦ થી ૧૨ ફૂટની ઊંચાઈએ ગાન કરતાં અને અવરજવર કરતાં જોયા. ભીમરાજ અવાજ કાઢે ત્યારે તેની 'રેકેટ ટેઈલ' નાં ફૂમતાં પણ હલતાં દેખાય છે. આ ઉપરાંત જોયેલા અન્ય પક્ષીઓમાં.....

શ્યામશિર પીળક (Blackheaded Oriole),
ચટકી માખીમાર (Redbreasted Flycatcher)
ચોટલિયો સાપમાર (Crested Serpent Eagle),
ટીસો (White-eyed Buzzard)

વગેરે નો સમાવેશ થાય છે.

હેમંત સુથાર

૬૧/૧, ઘ ટાઈપ સેક્ટર ૨૩, ગાંધીનગર ૩૮૨૦૨૩

કૃષ્ણકુંજની માળાવસાહત

૨૦૦૩ એપ્રિલ માસથી જ ભાવનગર ખાતે વિક્ટોરિયા પાર્કમાં માળા વસાહતો શરૂ થઈ હતી. ગયા વર્ષે સારા વરસાદને કારણે પાર્કની અંદરનું કૃષ્ણકુંજ તળાવ ભરેલું જ હતું. તળાવમાં ગાંડા બાવળનું પ્રમાણ સારું એવું છે, આથી ઘણાં પક્ષીઓના માળા થયા છે. બાવળનાં ઝૂંડ એવી રીતે છે કે, હોડીમાં બેસીને જઈએ તો પણ ૧૦૦% સર્વેક્ષણ ન થઈ શકે. શ્રી વિશુભા રાઓલે શરૂઆતથી જ આ વસાહતનું 'મોનીટરીંગ' કર્યું. તેમણે ૫-૭ નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis)ને માળા બનાવતી જોઈ અને તેની ફિલ્મ પણ લીધી. આ નાની કાંકણસારે એક બે વખત માળાવસાહતની જગ્યા ફેરવી પણ ખરી. ગઈ કાલે તા. ૧૨/૯/૦૩ના રોજ શ્રી વિશુભા સાથે હોડીમાં જવાની તક મળી. નાની કાંકણસારની ચાર જોડીના માળા જોવા મળ્યા, જેમાં ત્રણ જોડીના મળીને છ-સાત બચ્ચાં હતાં અને

બીજી એક જોડી ઈંડાં ઉપર હોય અથવા ખૂબ નાનાં બચ્ચાં હશે, તેવું લાગ્યું. અન્ય પક્ષીઓના માળાની અંદાજિત સંખ્યા નીચે મુજબ હતી.

ઢોર બગલા (Cattle Egret) ૧૫૦૦- ૧૬૦૦
નાના ધોળા બગલા (Little Egret) ૭૦૦-૮૦૦
રાત-બગલા (Night Heron) ૧૦૦૦- ૧૨૦૦
કાણી બગલી (Pond Heron) ૩૦-૪૦
સફેદ કાંકણસાર (White Ibis) ૧૦૦૦
નાના કાજિયા (Little Cormorant) ૧૨૦૦- ૧૫૦૦
વચેટ કાજિયા (Indian Shag) ૧૩-૧૪
મોટા કાજિયા (Large Cormorant) ૮-૧૦
સર્પગ્રીવ (Darter) ૦૩-૦૪

આ ઉપરાંત સફેદછાતી સંતાકુકા (Whitebreasted Waterhen) અને નાની ડૂબકા (Dabchick) ના ત્રણ- ચાર માળા જુલાઈ માસમાં જોવા મળ્યા હતા.

૧૪-૯-૦૩ ના રોજથી પીળીયાંચ ઢોક (Painted stork)ની વસાહત તેના મૂળ સ્થાન પીલગાર્ડન પાસે સક્રિય થઈ છે (શ્રેણિક શાહ ની નોંધ)

અહીં વિક્ટોરિયા પાર્કમાં ૮-૯-૦૩ થી ૧૨-૯-૦૩ દરમિયાન એક ખેરખટ્ટો કોયલનાં બે બચ્ચાંને ખોરાક ખવડાવતો જોવા મળ્યો. તેની 'વિડીયો ફિલ્મ' પણ રેકોર્ડ કરેલ છે. (વિશુભા રાઓલની નોંધ) (ખરેખર નવીન બાબત. વિડીયો ફિલ્મ લીધી તે બહુ ઉપયોગી થશે.-લા.)

કાળું ગીધ (Cinereous Vulture, Aegypius monachus)

તા. ૧૨-૧૨-૦૩ના રોજ વનવિભાગની ઓફીસમાંથી શ્રી સૌલકીભાઈના ફોન પર મળેલા સંદેશ સાથે હું અને સૌલકીભાઈ ભાવનગર શહેરના મોતી તળાવ વિસ્તારમાં પહોંચ્યા. જોયું તો, એક કાળું ગીધ મકાનના ફળિયામાં રાખેલા ખાટલા ઉપર બેઠું હતું! ઊડી શકતું ન હોવાને કારણે સરળતાથી પકડાઈ ગયું. ઘરે લાવ્યા. પશુચિકિત્સકને બતાવ્યું તો કોઈ બિમારી જણાઈ નહીં. વનસંરક્ષક, શ્રી પાકકસાહેબની સલાહથી ભાવનગર ખાતે જ રાખી સારવાર કરવાનું નક્કી કર્યું. થોડા દિવસ મ.કુ. શિવભદ્રસિંહજીને ત્યાં ભાવવિલાસ બંગલે અને ત્યાર બાદ

વિશુભા રાઓલને ત્યાં વાઘાવાડી બંગલે રાખ્યું. શ્રી વિશુભા એ ખૂબ કાળજીપૂર્વક દોઢ મહિના સુધી સાચવ્યું. રોજનું ૧ થી ૧/૨ કિ.ગ્રા. કાચું માંસ તેને ખવડાવ્યું. ડાબી પાંખનો X-ray કરાવતાં માલુમ પડ્યું કે, તેને humerous boneમાં નાની તિરાડ હતી. તેને આરામ આપવા સિવાય કોઈ ઉકેલ ન હોતો. દોઢ મહિના બાદ ૨૨/૧/૦૪ના રોજ વેળાવદર રા.ઉઘાન ખાતે લઈ ગયા અને તેને મુક્ત કરવાની કોશિશ કરી પણ ૫૦૦ મી. જેટલું ઊડીને બેસી ગયું! ફરી, તેને પકડી વેળાવદર ફોરેસ્ટ વિભાગના 'ગોડાઉન' માં પૂરી દીધું. ચાર દિવસ આરામ આપ્યા બાદ ફરી પાર્કમાં તેને મુક્ત કર્યું. બે દિવસ પાર્કની અંદર જ એક બાવળ ઉપર બેસતું અને આજુબાજુમાં ઊડતું જોવા મળ્યું. વેળાવદરના ચોકીદાર અલારખભાઈના કહેવા મુજબ ૧/૨/૦૪ના રોજ આકાશમા ઊંચે ચકરાવા લેતું જોવા મળ્યું. અને ત્યારબાદ, જોવા મળ્યું નહી. આજુબાજુનાં ગામોમાં પણ જોવા મળ્યું નહીં. તેનો અર્થ એમ કે સફળતાપૂર્વક તેના રસ્તે, ફરી પાછું પોતાના કુદરતી વાતાવરણમાં ઊપડી ગયું.

આ વિરલ જાતિના ગીધને પોતાના વાતાવરણમાં મુક્ત કરવા માટેની મારી અને વિશુભા રાઓલની મહેનત, મદદનીશ વનસંરક્ષક શ્રી એલ.એન.જાડેજા તથા રેંજ ફોરેસ્ટ ઓફીસર શ્રી વિ. એ. રાહોડની મદદને કારણે જ સફળ થઈ.

તા.ક આપણા વિસ્તારમાં મળી આવતી ગીધની જાતિઓમાં આ એક જ જાતિ યુરોપથી પ્રવાસ કરીને આવતી યાયાવર જાતિ છે.

ડૉ. ઈન્દ્ર ગઢવી

પ્લોટ ૨૨૦૦, અંકુર સો. ભાવનગર ૩૬૪૦૦૧

રાજકોટ ખાતે પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧૬/૧/૦૪ના રોજ રાજકોટ કાઈસ્ટ કોલેજ પાછળની નદીમાં જલમુરઘી (Indian Moorhen) તેનાં ચાર બચ્ચાં સાથે તરતી જોવા મળી, જે થોડી થોડી વારે કિનારાની ઝાડીમાં સંતાઈ જઈ અને ફરી પાછી નદીમાં આવતી.

તા. ૧૭/૧/૦૪, આજી -૨ ડેમ, રાજકોટ, ૧૮ ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican).

તા. ૧૭/૧/૦૪, ઈશ્વરિયા મહાદેવ, રાજકોટ, મંદિર પાસેની વીડીમાં ૧૫ શ્યામશિર ગંદમ (Blackheaded Bunting)

તા. ૨૬/૧/૦૪, ભાદર ડેમ, ગોમટા, ૨૦ ગુલાબી પેણ

તા. ૨૦/૧૦/૦૩, કાઈસ્ટ કોલેજ પાસેનો ચેક ડેમ, એક નાની ડૂબકી (Little Grebe) અને તેના ચાર બચ્ચાં જોવા મળ્યાં. તા. ૪-૧-૦૪ના રોજ આ જ સ્થળે નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) ચૌદના ટોળામાં જોવા મળી.

તા. ૨૫/૧/૦૪, કાઈસ્ટ કોલેજની પાછળની વીડી, રાજકોટ, એક ઉજળી પટ્ટાઈ (Pale Harrier).

તા. ૧૬/૪/૦૪ કાઈસ્ટ કોલેજ પાછળની નદી રાજકોટ ૨૫ રાતબગલા (Night Heron) દેશી બાવળ ઉપર દિવસના સમયે બેઠેલા (roosting) જોવા મળ્યા.

ધૈવત હાથી, રાજદીપ ઝાલા, રાજન જાદવ, ભાવેશ ત્રિવેદી

રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧.

કાળિયા કોશીનો વીજળીના તાર પર માળો

તારીખ ૪ જુલાઈ, ૨૦૦૩ના રોજ આણંદ, એસ.ટી. બસ સ્ટેન્ડની બાજુમાં આવેલી જીવનદીપ સોસાયટીમાં વીજળીના તાર પર વીજળીના થાંભલાની બરાબર જોડે કાળિયા કોશીનો માળો જોયો. બીજે દિવસે ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્યને આ વાતની જાણ કરી. તા. ૬ જુલાઈ, ૨૦૦૩ના રોજ બપોરે ત્રણ વાગ્યાના સુમારે એ માળાના ફોટા પાડ્યા. હું, ડૉ. પારાશર્ય, ડૉ. રાંક અને સ્નેહલ પટેલ ગયા. આ માળામાં બે બચ્ચાં હતાં. બે વાલીમાંથી એક માળો છોડીને જાય ત્યારે તરત જ બીજું માળામાં આવી જતું હતું. અમે ફોટો લેવા માટે સોસાયટીના એક મકાનના ધાબા પર ગયા. અમારી હાજરીને કારણે કેટલીય વાર સુધી પક્ષી માળામાં આવ્યા નહી, તેથી થોડી વાર છુપાઈને અમે મકાનની અંદરથી ફોટા પાડ્યાં. છતાં પણ બચ્ચાંને ખવડાવતી વખતના અથવા

બચ્ચાં પણ સાથે આવે, તેવા કોઈ ફોટા અમે લઈ શક્યા નથી.

આ ઘટના બાદ લગભગ વીસેક દિવસ પછી ફરી પાછા હું અને ડૉ. રાંક, એ માળો જોવા ગયા ત્યારે, ફરી કાળિયો કોશી સેવન કરતો જોવા મળ્યો હતો. ત્યાર બાદની કોઈ પણ નોંધ અમે લઈ શક્યા નથી. કાળિયા કોશી વીજળીના તાર પર માળો કરે છે એ વિશેની નોંધ અગાઉ પણ 'વિહંગ'માં વાંચેલી. આ સોસાયટી ખૂબ જ ભરચક છે અને એકદમ શહેરી વિસ્તારમાં હોવા છતાં કાળિયો કોશી આ રીતે માળો કરે એથી અમને થોડું નવાઈ જેવું લાગ્યું. બીજી નોંધનીય બાબત એ છે કે, આ સોસાયટીમાં આ જ થાંભલાની નજીક જ લીમડા, બાવળ, અવળા- સવળીનો વેલો વગેરે હોવા છતાં કોશીએ ખુલ્લા તાર પર માળો બનાવ્યો કે જ્યાં ભક્ષકોની નજરે તે જલ્દી ચડી શકે.

 વીજળીના થાંભલામાં કાબરનો માળો

તા. ૪ જુલાઈના રોજ એક કાબરને વેટર્નરી કોલેજ કેમ્પસના વીજળીના (લોંખડના) થાંભલામાં અંદર જતી જોઈ. ખરેખર તો એ થાંભલે ત્રાંસો છે અને વચ્ચેથી કાટ ખાઈ ગયેલ. તેમાં બાકોરું પડી ગયેલ છે. કાબર તેમાં વારંવાર જતી હતી અને બચ્ચાંને કંઈ ખવડાવતી હોય તેવું લાગતું હતું. ધ્યાનથી જોતાં માલુમ પડ્યું કે અંદર કાબરે માળો કરેલો અને તે માળામાં બે બચ્ચાં હતાં.

તા. ૮ સપ્ટેમ્બરના રોજ પણ ફરી એક કાબરને

એ જ થાંભલામાં એ જ રીતે અંદર જતાં જોઈ. કદાચ કાબરે ફરી ત્યાં ઈંડાં મૂક્યા હોય તેવી શક્યતા લાગે છે. આ કેમ્પસમાં ચારેક વીજળીના થાંભલા (લોંખડનાં) માં કાબરના માળા છે, જેમાના આ સિવાયનાં અન્ય, ઉપરથી ખૂલ્લા મોઢાનાં છે.

 વેટરનરી કોલેજ, આણંદ કેમ્પસમાં હરિયલ નો માળો

'વેટરનરી કોલેજ' આણંદના 'કેમ્પસ'માં હોસ્ટેલ 'બી'ની સામે પેલ્ટોફોરમનું એક ઝાડ છે, જેમાં લગભગ મે માસના અંતમાં હરિયલ (Green Pigeon)ની જોડી માળો બનાવતી હતી અને તે લગભગ તૈયાર થઈ ગયો હતો. નીચેથી બીજી ડાળીએ અને બીજી પ્રશાખામાં બનાવેલો, જમીનથી લગભગ વીસેક ફૂટ ઊંચે હશે. જ્યારે ફરી જોવા ગયા ત્યારે માળો ત્યજી દીધો હતો. પછી આજ સુધી એ જગ્યાએ હરિયલ આવ્યાં નથી. અમારા 'કેમ્પસ'માં આ સિવાય અન્ય જગ્યાએ હરિયલ એક સાથે વધુમાં વધુ નવની સંખ્યામાં નિયમિત રીતે (સવાર- સાંજ) જોવા મળે જ છે, એ ખાસ કરીને લીમડો, ગરમાળો, ગુલમહોર, ઊંમરો વગેરે ઝાડ પર જોવા મળે છે.

ગૌરવ એમ. પંડ્યા
વેટરનરી કોલેજ, આણંદ.

આફરીન! આફરીન! આફરીન!

'નચિકેતા' ટ્રસ્ટ, વિદ્યાર્થીઓને શાળાઓમાં જે બાબતો સહજ પ્રાપ્ય ન બનતી હોય તેવી બાબતો શાળા બહારથી અનૌપચારિક રીતે મળતી રહે તેવા પ્રયત્નોમાં ઘણા સમયથી રોકાયેલું રહ્યું છે.

'નચિકેતા' દ્વારા હાલમાં 'આફરીન' (આકાશના નક્ષાઓનો સંપૂર્ણ)નું પ્રકાશન થયું છે. સુંદર તસવીરવાળા કવરમાં A - 4 માપનાં બાર અલગ અલગ 'કાર્ડ' પર દરેક માસના નક્ષા, નક્ષત્રો, રાશિઓ તથા કેટલાક મહત્વના તારાઓના નામ ઉપરાંત, નિહારીકાઓ, તારા- વિશ્વોની ત્રણ રંગીન તથા પાંચ શ્વેત- શ્યામ તસવીરો, ખગોળની પ્રાથમિક માહિતી વગેરેથી આ સંપૂર્ણ સભર છે. વધુ સરળતા માટે માહિતી ગુજરાતી તથા અંગ્રજી એમ બે ભાષામાં મૂકવામાં આવી છે.

ઘરમાં વસાવવા લાયક તથા સ્વજનોને ભેટ આપવા લાયક આ સંપૂર્ણની કિંમત રૂ. ૧૦૦ છે. જાણીતા પુસ્તક વિકેતા પાસેથી, પરમ પ્રકાશન, ૪૪૭- બી, શિશુવિહાર, ભાવનગરથી અથવા જોનાથન સિવિંગ્સ્ટન કોર્પોરેશન, બી- ૬૫ નંદનવન - ૨, જોધપુર, સેટેલાઈટ, અમદાવાદ- ૧૫થી આ સંપૂર્ણ મેળવી શકાશે.

'નચિકેતા'ની ભાવના છે કે, અન્ય સંસ્થાઓ ઉપરાંત, 'વિહંગ'ના સભ્યોને આ સંપૂર્ણ તા. ૩૦ જૂન ૨૦૦૪ સુધી, માત્ર રૂ. ૮૫માં (ટપાલખર્ચ સાથે) પહોંચાડવો. આ યોજના હેઠળ સંપૂર્ણ મેળવવા ઈચ્છતા 'વિહંગ' સભ્ય મિત્રો પોતાના પૂરા સરનામા સાથે, મનીઓર્ડર અથવા ધરમપુરની બેંક ઉપરનો 'નચિકેતા' ટ્રસ્ટના નામનો ડ્રાફ્ટ રૂ. ૨૧, મહાલક્ષ્મી સોસાયટી, ધરમપુર ૩૮૬૦૫૦, જિ. વલસાડ, સરનામે મોકલી શકે છે. (બહારગામના ચેક મોકલનારે બેન્ક કમીશનના રૂ. ૪૦ વધારે મોકલવા.)

સારસ વૉચ

● વનવિભાગ હેઠળ સ્ટાફ માટેના જાગૃતિ કાર્યક્રમ દરમિયાન નડિયાદ ડિવિઝનના માતરથી તારાપુરના રસ્તા પર સારસ નિરીક્ષણની વિગતો મોકલું છું. આ નિરીક્ષણો દરમિયાન શ્રી ઉદયવોરા પણ સાથે હતા.
તારીખ: ૨૨/૭/૨૦૦૩.

૪. ચાનોર માર્ગ તરફ જતાં ૪
૫. ચાનોર તળાવ પર ૧૦
૬. શેખપુર ગામથી તારાપુરના રસ્તા તરફ ૨

હેમંત સુથાર
ગાંધીનગર.

સ્થળ	સંખ્યા
૧. શેખપુર- સાયલા ચોકડી	૩૨
૨. નારદા તળાવ	૧૦
૩. ત્રાજ તળાવ પાછળ	૪

તા. ૨૫/૫/૦૩ ના રોજ મચ્છુ- ૨ બંધ જળાશયનાં છીછરા પાણીમાં ૬ સારસ નોંધ્યાં.

અશોક મશરૂ
રાજકોટ

(પક્ષીઓના વ્યાપમાં થતા ફેરફાર અનુસંધાન પાના નં. ૨ થી) સંખ્યામાં ત્યાં તે હવે નિયમિત આવે છે. કેમ જાણે, નાની શિયાળું ડૂબકીની સાથે તેને પાકી ભાઈબંધી ન થઈ ગઈ હોય! મોટી ચોટિલી ડૂબકી (Great Crested Grebe) ગુજરાતમાં યાયાવર તરીકે જોવા મળતી ખરી, પણ તેના પ્રજનનનો એક માગ હેવાલ ૧૯મી સદીના છેલ્લા દાયકાનો બકલેનો ખારાધોડાનો હતો. હવે વીસેક વરસથી જામનગર અને ખેડા જિલ્લામાં લગભગ નિયમિતપણે પ્રજનન કરતી થઈ છે. બારેક વરસ પહેલાં ઓગસ્ટમાં પૂરા પ્રજનન પોષાકમાં મેં તેને પરિએજ તળાવમાં જોયેલી.

ડો. પારાશર્યે ત્યાં તેને બચ્ચાં સાથે જોઈ છે. ૧૫-૧૭ વરસ પહેલાં મેં નળસરોવરમાં એક અપુષ્પ પંખીને જોયું હતું. પંખીઓ પકડવા માટે જમીન પર કોઈએ પાથરેલ જાળમાં ફસાઈ ગયેલું. તેને કાળજીથી મુક્ત કરી પાણીમાં છોડતાં, તરત તે તરતું અને ડૂબકી ખાતું આગળ જવા લાગ્યું. પક્ષીનિરીક્ષકો વધતાં હવે તેનાં પ્રજનનના હેવાલ દર વર્ષે મળતા રહે છે.

સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટ., 'દાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા' પ્રેસ રોડ, જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૫૧

સાભાવ રજીસ્ટર

ડો. પી.પી. મુછડિયા, રાજુલા	૧૦૦૦-૦૦	પ્રકૃતિ જતન પરિવાર, ભાણવડ	૧૫૦-૦૦	ડો. એસ.કે. મહેતા, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦
નંદિતા મુનિ, ભાવનગર	૫૦૦-૦૦	નરહરિ ભટ્ટ, આણંદ	૧૧૧-૦૦	ડો. બી. પી. પટેલ, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦
ડો. પીયૂષ પટેલ, વલસાડ	૫૦૦-૦૦	પ્રિન્સીપાલ, શ્રી પારેખ કોલેજ, મહુવા	૧૦૦-૦૦	પ્રા. આશિષ શુક્લ, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦
દુર્લભજી રાહોડ, મોરબી	૫૦૦-૦૦	રૂચિ દવે, મહુવા	૧૦૦-૦૦	પ્રા. હરભદ્રસિંહ સરવૈયા, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦
લેપિઓન નેચર ક્લબ, રાજકોટ	૫૦૦-૦૦	ચિરાગ કોટડિયા, મહુવા	૧૦૦-૦૦	દુર્મતસિંહ ઝાલા, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦
ઘનશ્યામ જેબલિયા, જસદણ	૫૦૦-૦૦	ડો. પી. પી. ડોડિયા, મહુવા	૧૦૦-૦૦	પ્રા. ભરતભાઈ મૈત્રેય, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦
સુનંદાબેન કાપડિયા, અમદાવાદ	૫૦૦-૦૦	જયદેવ ધાપલ, મહુવા	૧૦૦-૦૦	ડો. નરેશભાઈ ફીટર, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦
ડી. એમ. કુંભર, અમદાવાદ	૨૫૧-૦૦	અજીત ભટ્ટ, ધારી	૧૦૦-૦૦	પ્રા. નિકુંજભાઈ ભટ્ટ, આણંદ	૧૦૦-૦૦
સિધ્ધાર્થ શાહ, સુરત	૨૫૦-૦૦	શૈલેષ માસ્ટર, સુરત	૧૦૦-૦૦	ડો. ઈન્દ્ર ગઢવી, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦
અરવિંદકુમાર, સુરત	૨૫૦-૦૦	ભૌમિક શાહ, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦	નેન્સી વોરા, પોરબંદર	૧૦૦-૦૦
વિશુભા રાઓલ, ભાવનગર	૨૫૦-૦૦	વિરેન્દ્ર સંઘવી, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦	દીપક ગજજર, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦
નિરવ શાહ, રાજકોટ	૨૦૧-૦૦	શૈલેષ રાવળ, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦	દરેશ રાણપરા, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦
રાજેશ જાદવ, સુરત	૨૦૦-૦૦	ડો. એસ. સી. વશિષ્ઠ, આણંદ	૧૦૦-૦૦	અનિલ કીંગર, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦
તુષાર ભાડ, સુરત	૨૦૦-૦૦	સંગીતા દેસાઈ, ગોવિંદનગર, તા. જિ. દાહોદ	૧૦૦-૦૦	પ્રવીણ પટેલ, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦
પ્રતીક ભાડજા, કેશોદ	૨૦૦-૦૦	વિરલ પ્રજાપતિ, સુરત	૧૦૦-૦૦	ડો. મુકેશ સામાણી, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦
ગજેન્દ્ર ભટ્ટ, અમરેલી	૨૦૦-૦૦	દર્શન જરદોશ, સુરત	૧૦૦-૦૦	પંકજસિંહ જાડેજી, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦
કમલભાઈ ભટ્ટ, જામનગર	૨૦૦-૦૦			દિનેશ પરીખ, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦
વિરજભાઈ બારેયા, ચોટીલા	૧૫૧-૦૦			પી. કે. ગઢવી, અમરેલી	૧૦૦-૦૦
ડો. પ્રવીણ ખત્રી, અમદાવાદ	૧૫૦-૦૦				

ગીધ પર જાપતો

જીવ અમે તા:૧૦/૧૦/૦૩ ના દિવસે સવારે ગિરનારની બાજુમાં આવેલ દાતારની કરાડો ઉપર ૧૦ સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) અને ૩ ગીરનારી ગીધ (Longbilled Vulture) જોયાં. ત્યાં ખડકોની તિરાડો માં માળા કરતા હોય તેવું લાગ્યું.

તા.૨૩/૧૦/૦૩ ના રોજ તુલશીશ્યમ ભીમયાસ (ગીર) પાસે બે સફેદપીઠ ગીધ આકાશમાં ચકરાવા લેતા જોવા મળ્યાં. બપોરનો સમય હતો.

તા.૧૨/૪/૦૪ જુનાગઢના શ્રી દાતારના ડુંગર ઉપર સિધ્ધ ઘૂણાની જગ્યાએ સીધા ખડકની ખાંચમાં બે સફેદ પીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) જોયાં.

રાજન જાદવ, ધૈવત હાથી

સત્યમ પાર્ક, “શ્રી દાતાર”, શાસ્ત્રીનગર સામે/૧/૧૦, એસ્ટ્રોન સો., અમીન માર્ગ, કાલાવાડ રોડ, રાજકોટ ૩૬૧૦૦૧

જીવ The company where I work “Larsen & Toubro Limited” is situated in a village, Mora Hazira about 21 km from Surat. Today (Date: 11.09.2003) during my site round at about 10:00 am I saw nine Whitebacked Vultures soaring above fabrication yard.

Many times in past, I have seen the Whitebacked Vultures in good number. Once, while returning home, about one year ago, in the evening time, I had seen about 55 to 60 Whitebacked Vultures sitting on the transmission tower near village Mora.

About three years ago, during my routine visit on the roof top of the factory sheds, I had seen 28 wb vultures soaring right on the roof top of the factory building. Slowly, they were taking support of warm air current created by factory roof (which is of metal) for gaining height.

Hazira is one important habitat of

Whitebacked Vultures near surat.

I am sure, chances of healthy population are very high.

It requires systematic study and survey of the habitat area.

Shailesh Master,

Larsen & Toubro Limited, Surat.

જીવ ૧. તા. ૨-૩-૦૩, ૧-રાજગીધ (King Vulture) ઊડતું, શ્રી ભાનુભાઈ અધ્વર્યુ સાથે જોયું (ક્યાં?- સં.)

૨. તા. ૮-૧૧-૦૨, ૨ ગિરનારી ગીધ (Longbilled Vulture) માઉન્ટ આલુ ખાતે જોયાં.

૩. તા ૨૭-૭-૦૩, હનુમાનગાળા, ખાંભા-ગીર પાસે ડુંગર પર, ગિરનારી ગીધ બેઠેલાં જોયાં.

૪. તા ૨૧-૮-૦૩નાં રોજ મોરબીમાં પાડા પુલ પાસે, પાંચ સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) ઊડતાં જોયાં.

અશોક મશરૂ

એ-૭, આલાપ હેરીટેજ, કાલાવાડ રોડ, રાજકોટ ૩૬૧૦૦૧

જીવ શિહોરી (જિ.બ.કાં) ખાતે એક ખેરા (Scavenger Vulture)ને ઊડતો જોયો. હારીજ ખાતે બે ગીધ (Whitebacked Vulture) ઊંચે ઊડતાં જોયાં. ડો. ગોસ્વામી (જીલ્લા પશુપાલન અધિકારી, પાટણ) એ ઓળખ કરાવી.

ડો. ડી. એન. રાંક

વેટર્નરી કોલેજ, આણંદ ૩૮૧૦૦૧

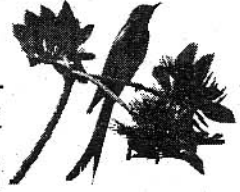
જીવ તા. ૯-૯-૦૩ના રોજ મહુવા, ઓફિસના કામે જવાનું થયું હતું. ત્યાં ઋષિકેશ આશ્રમનાં નાળિયેરીનાં વૃક્ષો ઉપર ૩૦-૩૪ ગીધ ઊડતાં જોયાં.

ડો. ઈન્દ્ર ગઢવી

પ્લોટ ૨૨૦૦, અંકુર સોસાયટી, ભાવનગર ૩૬૪૦૦૧

શ્રી યોગેન્દ્ર શાહ (સુરેન્દ્રનગર)ની ‘વાઈલ્ડ લાઈફ’ અંગેની તસવીરોનું પ્રદર્શન
રવિશંકર આર્ટ ગેલેરી, લો- ગાર્ડન પાસે, એલિસબ્રીજ, અમદાવાદ-૬,
તા. ૫, ૬, ૭ જૂન ૨૦૦૪, સવારે ૧૧.૦૦ થી સાંજે ૭.૦૦

કાજનું તળાવ

‘વિહંગ’ શિશિર ૨૦૦૪ના પાના નં ૭ પર ‘ગીરમાં પક્ષીનિરીક્ષણ’ એવી શ્રી ગોવિંદભાઈ વેકરિયાની અવલોકન નોંધે ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું. છેલ્લાં ચાર વર્ષથી આ કાજના તળાવનું અવલોકન હું, નિયમિત રીતે કરું છું. બી.સી.એસ.જી.ના ‘સેકોન વાળા’ ‘પ્રોજેક્ટ’માં પણ આ તળાવનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આ તળાવ ગીરના અંદરના ભાગે નથી, પરંતુ ગીર જંગલથી ૫૦-૬૦ કિ.મી. દૂર, ઉના- કોડિનારના રસ્તા ઉપર આવેલ ડોપાસા ગામમાંથી ત્યાં જવાય છે. કોડિનારથી જવું હોય તો કાજ નામના ગામમાં થઈને જવાય છે. કાજથી ૬-૭ કિ.મી દૂર છે. આ તળાવ નાનવાડા અને ચીખલી એમ બે ગામની વચ્ચે આવેલું છે. દોઢથી બે ચો.કિ.મી. વિસ્તાર ધરાવતું આ તળાવ છીછરું તેમજ મધ્યમ પ્રમાણમાં વનસ્પતિવાળું છે, જેના પાળાની પૂર્વ કિનારીએ સમુદ્રનું પાણી એકઠું થાય છે. આમ વૈવિધ્યસભર રહેકાણવાળું તળાવ હોવાથી ખૂબ મોટી સંખ્યામાં પક્ષીઓને આકર્ષે છે. કરકરાની સંખ્યા સૌથી વધુ હોય છે. દર શિયાળે ૬૦ થી ૭૦ હજાર, ૩૦-૪૦ પ્રકારનાં પક્ષીઓ જોવા મળે છે. માર્ચ મહિના સુધીમાં આ તળાવ સંપૂર્ણ સુકાઈ જાય છે, આથી સ્થાનિક પક્ષીઓના માળા માટે ઉપયોગમાં આવતું નથી. બી.એન.એચ.એસ. દ્વારા અગત્યના પક્ષીસ્થળ તરીકે આ તળાવ નોંધાયેલું છે.

ડૉ. ઈન્દ્ર ગઢવી

પ્રાણી શાસ્ત્ર વિભાગ, સર પી. પી. ઈન્સ્ટી, ભાવનગર.

સ્વર્ગીય ચકલાં!

તા. ૨૨/૭/૦૨ના રોજ મારા વતન સાતપડા અને બાજુના ગામ સમઢિયાળાની વચ્ચે રસ્તામાં આવેલ લવાદાદાની ઝૂંપડીએ અબાલી (Dusky Crag Martin)ની જોડીએ માળો કરેલ જોયો. માળો કર્યો તે અગાઉનાં દિવસોમાં જ ઝૂંપડીમાં રહેતા લવાદાદા ગુજરી ગયેલા અને

બીજા કોઈ મહારાજ ત્યાં નવા રહેવા આવ્યા હતા.

અબાલીનો કાદવનો માળો

જોઈને તેમણે વાત વહેતી મૂકી કે ‘દાદા’ અને ‘મા’ સ્વર્ગીય ‘ચકલાં’ રૂપે ફરીથી આ જગ્યાએ આવ્યા છે! તેમણે કદી આવાં ‘ચકલાં’ એટલે કે અબાલીનો કાદવનો માળો જોયેલો નહીં. મેં વાત સાંભળી એટલે ત્યાં સલીમ અલીનું પુસ્તક લઈને જ પહોંચી ગયો. ઝૂંપડીની બાજુના મંદિરની દિવાલ પર અને છતના સાંધામાં બંને પક્ષીઓ માળો બનાવતાં હતાં. લોકો અહોભાવથી આ પક્ષીયુગલનાં દર્શન કરીને ધન્યતા અનુભવતાં હતાં! મેં અબાલી વિશે લોકોને સાચી માહિતી આપી. “રૂપાળું લાગે છે, તેથી ‘સ્વર્ગીય’ કહેવાય, પણ ‘દાદા’ અને ‘મા’ નથી જ”, એવું સમજાવ્યું. તેમજ સલીમઅલીના પુસ્તકમાંની વિગત મહારાજને વાંચી સંભળાવી. પણ એક સંતોષ થયો... ઘણાં માણસોએ અબાલી અને તેનો માળો જોયાં!

પ્રવીણ સરવૈયા

મુ. પો. સાતપડા, વાયા-વેટી, જિ. ભાવનગર, પીન: ૩૬૪૨૬૫.

કચ્છમાં હંજનું પ્રજનન તથા અપમૃત્યુ

આ વરસે સારાં અને વ્યાપક ચોમાસાને લીધે કચ્છનાં મોટા અને નાના રણમાં પાણી ભરાયું હોવાથી મોટા રણના દક્ષિણ ભાગમાં એટલે કે ખડીર ટાપુની દક્ષિણે હંજ (Flamingo) ને બચ્ચાં ઉછેરવા માટે અનુકૂળ પરિસ્થિતિ હતી. તેથી ત્યાં સારી સંખ્યામાં એ પક્ષીઓએ માટીના માળા બાંધ્યાં અને ઈંડાં મૂક્યાં. પરંતુ બચ્ચાંને ઊડવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત થઈ નહોતી તેવે સમયે ત્યાં ઝડપભરે પાણી સુકાવા માંડ્યું. ખોરાક મળવો બંધ થતાં મોટાં પંખીઓ ત્યાંથી અન્યત્ર ઊડી ગયાં અને બાળહંજ ભૂખમરાને લીધે, ત્રણથી ચાર હજારની સંખ્યામાં મૃત્યુ પામ્યાં. કચ્છના પંખીપ્રેમીઓના નસીબજોગે હાલ જંગલખાતાના પદાધિકારીઓને જીવસૃષ્ટિ પ્રત્યે દિલચસ્પિ કે તેના સંબંધી જ્ઞાનનો અભાવ હોય તેવું

ભાસે છે. કચ્છના સ્થાનિક કુદરતપ્રેમીઓથી પણ એ મહાનુભાવો પરિચિત નથી લાગતા. આ લેખકે પૂર્વ વિભાગના સંબંધિત અધિકારીનો સંપર્ક સાધ્યો ત્યારે તેમણે જણાવ્યું કે, “હંજના પ્રજનન બારામાં અમે જાણ નથી કરતા નહિતર લોકો ત્યાં પહોંચી જાય અને પંખીઓને ખલેલ પહોંચાડે.” મેં તેમને કહ્યું કે, “ એ તો તમારી નીતિ યોગ્ય છે, પરંતુ હું ફક્ત એ જાણવા માગું છું કે, આ પક્ષીનું પ્રજનન થયું છે કે કેમ, જેથી ‘બોમ્બે નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી’ દ્વારા બચ્ચાંને યોગ્ય સમયે પગમાં કડી પહેરાવી શકાય, જેથી તેમની દેશ બહારની અવરજવર વિશે માહિતી મળી શકે.” આમ તો તે સ્થાનિક નિવાસી છે, પણ કેટલા પ્રમાણમાં યાયાવર છે તે ચોક્કસ રીતે જાણી શકાયું નથી. તેનો પ્રત્યુત્તર હતો કે, “તે સ્થાનિક નિવાસી નથી.” ત્યારે મેં કહ્યું કે, “ મોટા ભાગનાં આ પંખી આપણા ઉપખંડમાં ફેલાઈ જતાં હોય છે. ફક્ત પ્રજનન સમયે તે રણમાં એકઠાં થાય છે.” તેમ છતાં તેઓને આ વાત માનવામાં આવી હોય તેમ મને ન લાગ્યું. મને થયું કે એ ટેલિફોનની ચર્ચામાં વધારે કંઈ ઉમેરવું, ભેંસ પાસે ભાગવત વાંચવા જેવું થશે. તેથી મેં આપણા દેશનાં પંખીઓ પરનાં પુસ્તક વાંચી જવાનો અનુરોધ કર્યો ને વાત બંધ કરી!

મારો જંગલ ખાતાનો સપર્ક સાધવાનો આશય એ જાણવાનો હતો કે, સ્થાનિક વર્તમાન પત્રમાં રણમાં હંજના પ્રજનન થયાના સમાચાર તે સમયે છપાયા હતા, તે કેટલે અંશે સાચા હતા?

પરંતુ મે આગળ લખ્યું છે તે મુજબ, જંગલખાતા તરફથી સંતોષકારક પ્રતિસાદ ન મળતાં, શાંતિલાલ વરૂ અને અશ્વિન પોમલને સ્થળ પર જઈ તપાસ કરવા મોકલ્યા. રાપર તાલુકાના લોદાણી ગામ અને ખડીરમાં અમરાપર વચ્ચે આવેલા મોટા રણના દક્ષિણ ભાગમાં હંજ તો જોયા, પરંતુ શુષ્ક ઊભેલાં બચ્ચાં અને છૂટા છવાયાં મરેલાં બચ્ચાં, તેમને જોવા મળ્યાં. આ બનાવની જંગલ ખાતાને પણ ખબર પડી અને ખાતાના અધિકારી ત્યાં દોડી ગયા. એક બે હંજનાં મૃત બચ્ચાંને તેમના મોતનું કારણ શોધવા ખાતર ‘પોસ્ટમોર્ટમ’ કરાવવા મોકલ્યા. દરમિયાનમાં આ બાબત

ઉપર ગુજરાતી અને અંગ્રેજી અખબારોમાં સનસનીપેજ સમાચાર આવવા માંડ્યા! મરણોત્તર પૃથક્કરણમાં મોતનું કારણ શરદી લાગવાનું નીકળ્યું. દિલ્હીની એક જીવદયા સંસ્થાને આ સમાચાર મળતાં, તેના પ્રતિનિધિ પશુચિકિત્સક નિષ્ણાતો સાથે આવી પહોંચ્યા અને જંગલ ખાતાના અધિકારીઓ સાથે સ્થળ ઉપર ગયા. રણમાંથી ભૂખમરાથી પીડાતાં પાંચ બચ્ચાંને પકડી બચાવવા પ્રયત્ન કર્યો. તેમાંનાં ત્રણ રસ્તામાં જ મરણને શરણે થયાં અને બેને, જ્યાં વધું પાણી હતું, ત્યાં છોડ્યાં.

આ પ્રકારના બચ્ચાંના મરણમાં નવાઈ પામવા જેવું કાંઈ નથી, કારણ કે વિશ્વમાં જ્યાં જ્યાં આ જાતના પંખીનું પ્રજનન થાય છે, ત્યાં એ બનતું હોય છે. પૂર્વ આફ્રિકામાં જ્યાં નાનાં હંજ બચ્ચાં ઉછેરે છે ત્યાં, જ્યારે પાણી ઝડપથી સુકાવા માંડે ત્યારે, પુષ્પ વયનાં પક્ષીઓ ઊડી જાય અને ભૂખથી પીડાતાં બચ્ચાં ભટકવાં માંડે. તેમના પગ પર ક્ષાર જામવા માંડે અને છેવટે તેનો ભાર એટલો તો વધી જાય કે તેમના માટે ચાલવું અશક્ય બને. છેવટે મોટી સંખ્યામાં એ બચ્ચાં મોતને ભેટે છે. આમ પણ ભૂખમરાથી એ બાળહંજ નબળાં પડી જતાં તેમની રોગપ્રતિરોધક ક્ષમતા ઘટે અને શરદી કે ન્યુમોનિયા થઈ શકે તે દેખીતું છે. અથવા ભૂખે મરતાં એ પંખીઓ ગારા યા માટી સાથે ખૂબ ખાઈ પાણી પી જાય તો એ તેમને વસમું નીવડે. પરંતુ, તેમના મરણનું મુખ્ય કારણ ખોરાક મળવાનો અભાવ જ છે. આ વર્ષે મોટા રણમાં ઉત્તરે આવેલ હંજની મૂળ વસાહતમાં પ્રજનન થયું હોવું જોઈએ, પણ એ બારામાં કોઈ સમાચાર નથી.

મ.કુ. હિંમતસિંહજી

જયુબિલિ આઉન્ડ, ભુજ ૩૬૭૦૦૧

VIHANG must be Gujarati

What a delight it was to receive VIHANG today, 13th January 04! I was worried why the issue had not turned up. To find myself on the cover was like a gentle scolding for not having

done my bit by writing for both the winter and the spring issues. My apologies to our editor. He certainly is a man of very considerable talent and commitment and the facility he shows with line drawings has got me thinking about a very unusual collaboration between him and myself, a serialised account of birds which develop into a book. Before we get down to the task, we should produce a birdlist in English and Gujarati.

Shifting from Gandhinagar and getting the Rajkot house done up has upset my thinking processes and I have not been able to maintain my routine. Anyway, things are falling in place and so once again I will get in to my strides.

The Award I was honoured with really made me feel rather inadequate, realising how little I have actually done considering how very much I could have done. It just shows how we individual human beings really do not exert ourselves to our fullest. I was lucky in being at right places at the right time. The award will hang on my wall and continually remind me not to procrastinate since there is very little time left. The issues of VIHANG must never be delayed by a day!

Of late, there have been far too many write ups in English and so I will take it upon myself to set an example by making this my last write up in English. Lalsinhbhai is right in snapping the whip on page 27 of the last issue of Vihang. While he has excused Himmatbhai, Shivbhadrabhai and myself, in reality this has been a considerable weakness on our part. This problem affects the entire Indian educated class and all the 'national' organisations. Unhappily, VIHANG which has such an extensive and motivated readership precisely because it is in the regional language is not receiving any importance nationally and internationally. To overcome this, friends conceived of the Bird

Conservation Society with an English Journal the 'Flamingo'! Can there be an asmtic relationship between the two? I have had considerable discussion with Bakulbhai on this matter. A happy middle path would be for the editors to come to some sort of an agreement where material appears in both but in their respective languages, where certain material is considered only for 'Flamingo' while other only for "VIHANG" and a third category appears in one or the other depending on the language but attention is drawn to it in the opposite publication. In this way National and International cognisance is taken of Gujarati happenings on the one hand and the wider Gujarati readership gets to read or know of matter appearing in the English publication. VIHANG must be Gujarati even if Shivbhadrasinh and I are screened out. But here there is one matter which Lalsinhbhai is well aware of my harsh criticism. No rubbish Gujarati please, as is now so very common in most Gujarati dailies. Fortunately in our editor we have an individual with traditions of good Gujarati. Actually, I have long been considering taking the plunge to overcome my hesitation in writing in Gujarati. I am sure it would be far far easier for Bakulbhai to act a correcting schoolmaster than a translator. Here I must pull up Jaydev Dhadhal for not using Gujarati names in his report. Perhaps he does not have a Gujarati list as indeed many would not and so, probably this should be prepared and made available serially as an insertion in VIHANG

it is easy to make comments, pass critical opinions, yet how else can one pose as an "expert"? You all are doing a great job. Do Not procrastinate.

Lavkumar Khachar

14, Jayant Soc., Rajkot 364004

મ.હુ.હિંમતસિંહણની હલભે

આ વખતે હું કોઈ એક વિષય પર લખવાને બદલે પક્ષીઓ વિશે અલગ અલગ વાતો અને હકીકતો પેશ કરીશ. પહેલાં તો વસંત ઋતુ શરૂ થઈ ચૂકી છે. પક્ષીઓનો કિલ્લોલ દિન પ્રતિદિન વધતો જ જાય છે. શક્કરખોરા (Purple Sunbird)ના નરનો રંગ બદલાવા માંડ્યો છે. સોનેરી શોબિગી (Marshall's Iora)ના નરે પોતાની સુરાવલિની પ્રાથમિક શરૂઆત કરી છે. મારા મકાન પાસે સુકાયેલું નાળિયેરનું ઝાડ છે. તેના ઉપરના ભાગમાં ચાસે (Indian Roller) માળો બનાવવાનું નક્કી કર્યું છે. તેને જોવા તપાસવા ‘કેકે... કરકર’ એવો અવાજ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું છે. એકાદ બે દિવસના અંતરે, એ ઝાડની ટોચ તપાસવા તેના આંટાફેરા ખાય છે. એ જ ઝાડમાં ટોચથી ત્રણેક મીટર નીચેના હિસ્સામાં પોપટ (Roseringed Parakeet)ની જોડીએ ઉત્તરાભિમુખ ફાંકુ કર્યું છે અને તેમાં આવજા કરવા સાથે તેમનું સંવનન પણ ચાલું છે. કુદરતની વ્યવસ્થા ઘણી જ વ્યહવારૂ છે અને તે મુજબ પશુ-પક્ષીઓ વર્તે છે. એ પોપટનાં બચ્ચાં ઊડવા માંડે ત્યાં સુધી ફળફળાદિ જેવાં કે કેરી વગેરે પાકવા માંડે અને એ બચ્ચાંને સહેલાઈથી ખોરાક મળી રહે. જો કુદરતની સુવ્યવસ્થાની વિપરીત કોઈ જતું હોય તો તે ફક્ત મનુષ્ય જાતિ છે. અને તેટલું જ નહિ પરંતુ કુદરતના નિયમોનું પણ આપણે ઉલ્લંઘન કરતા જ રહીએ છીએ. મારી વાડીમાં હાલ અમુક વર્ષોથી કાળી કાંકણસાર (Black Ibis)ની એક જોડી માળો બનાવે છે. આ વરસે પણ તે બોલવા માંડી છે અને તેમાં જ રાતના આરામ કરે છે. લગભગ માર્ચ/ એપ્રિલમાં તે ઈંડાં મૂકે છે.

હાલના આધુનિક સમયમાં, અમુક શોધ બાદ પંખીઓનાં વૈજ્ઞાનિક નામો બદલાયા છે. એ સમજી શકાય અને તે સ્વીકારવા પડે અને યાદ પણ રાખવા પડશે! પરંતુ અંગ્રેજી નામોમાં જે ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે, તે મને ગોઠતું નથી. હાલ આપણા સંદર્ભગ્રંથોમાં નવાં નામ અપનાવવાથી ખાસ કરીને જે લોકો વૈજ્ઞાનિક નામોથી પરિચિત નથી તેમના માટે ગુંચવાડો ઊભો થશે. આપણાં ઉપખંડમાં હાલ, પંખીઓ પર વિદેશી પ્રકાશનોનો તો રાફડો ફાટ્યો છે. એ પ્રકાશનોનું મુખ્ય આકર્ષણ તેમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં સુંદર ચિત્રો છે. પક્ષીજગતમાં શોખ ધરાવનાર ઘણા નવા નિશાળિયામાં તો એ બહારના પક્ષીવિદો દ્વારા પ્રકાશિત

પુસ્તકો
વસાવવા માટે

પડાપડી અને સ્પર્ધા જાગી છે. તેમાંએ વળી, એ પૈકી અમુક હોશિયાર લોકો નવાં અંગ્રેજી નામો શીખીને કડકડાટ બોલતા હોય છે. હવે એ પ્રકારના પક્ષીનિરીક્ષકો કોઈ સંદર્ભ ગ્રંથો તો જોતા જ નથી. તેમના માટે કોઈ નવું પક્ષી જોવા મળે તો તેનાં રૂપ રંગ યાદ રાખીને ઘરે આવી તરત જ ઝિમેટ કે કેમ્બ્રિજના પુસ્તકમાં ચિત્રો જોવા મંડી પડે, જે પરથી તે નવા પક્ષીને તેઓ એમની રીતે ઓળખી લે. તેવા પક્ષીને જોતી વખતે એ ધ્યાન રાખવાની કોશિષ ન કરે કે તેની મૂળ ખાસિયત કેવી હતી, તે ઝાડ પર બેઠું હતું કે પાણીની આસપાસ હતું, તેની પાંખો કે પૂંછ કેવી રીતે ચલાવતું હતું, ઈત્યાદિ. આ પ્રકારનો અનુભવ મને હાલ એકથી વધારે વાર થયો છે. જે લોકો પાસે કેમેરા છે તેમને તો કહું છું કે તેમને કોઈ નવું પક્ષી જણાય તો તરત જ તેનો ફોટો લઈ લેવો જોઈએ, જે પરથી અમુક અંશે તેને ઓળખી શકાય અને તે સાબિતીરૂપ પણ નીવડે.

ઉપર મારા તાજેતરના પક્ષીઓની ઓળખોણ મેળવવાના અનુભવ વિશે ઉલ્લેખ કર્યો. તે ઉપરાંત, હાલ ‘ઈન્ટરનેટ’ દ્વારા સંપર્ક સાધવાની સુવિધા સહેલાઈથી ઉપલબ્ધ થઈ છે. અમુક આધુનિક પ્રકાશનોમાં સરનામા આપેલ હોય છે, જે પરથી લેખકોનો સંપર્ક સાધી શકાય છે. આ હાલની ઊભી થયેલ સગવડનો ઉપયોગ હરકોઈ કરી શકે છે. આ સંદેશાનાં આદાનપ્રદાન સમજદારીપૂર્વક થાય ત્યાં સુધી વાંધો ના હોય, પરંતુ કોઈ વિષયના પૂરા જ્ઞાન વિના થાય તો તે ઈચ્છનીય નથી. શરદ, ૨૦૦૨ના ‘વિહંગ’ના અંકમાં મારા લેખમાં છેલ્લે મેં લખ્યું કે, “ પક્ષી વિજ્ઞાનમાં કોઈ ખોટી માહિતી એક વાર પ્રસિદ્ધ થાય તો સુધારવા માટે આજે, ખાસ કરીને કોમ્પ્યુટર યુગમાં ઘણી મુશ્કેલીઓ ઊભી થાય છે.” તો ‘ઈન્ટરનેટ’માંથી એ પ્રકારની માહિતી આપણા દેશની સીમાપાર પહોંચે ત્યારે તેનો અંજામ કેટલી હદ સુધી આવી શકે?! હું હમેશાં એ હકીકત પર ભાર મૂકતો હોઉં છું કે, પક્ષીનિરીક્ષણ વિજ્ઞાનનો એક ભાગ છે, તેથી પક્ષીવિજ્ઞાન (Ornithology)માં બને તેટલી ચોકસાઈ રાખવી અતિ જરૂરી છે.

અમીપુર ડેમ ઘેડ વિસ્તારમાં આવેલો છે. વિશ્વ-વિક્રમી સંખ્યામાં કરકરા (Demoiselle Crane) એકઠાં થયાની અહીંની નીંધ છે. અમીપુર ડેમમાં આવતાં પાણીનાં યાયાવર પક્ષીઓ વિષે વાતો કરતાં પહેલાં તે ડેમ જ્યાં આવેલો છે, તે ઘેડ વિસ્તારની થોડી વાતો જાણી, તેનો ભૌગોલિક પરિચય મેળવી લઈએ.

ઘેડ (Ghed) વિસ્તાર એટલે સૌરાષ્ટ્રના પશ્ચિમ કાંઠે, દરિયાને અડીને આવેલો પ્રદેશ. આ પ્રદેશના મુખ્ય બે વિભાગ, 'બરડા ઘેડ' અને 'સોરઠ ઘેડ' છે. અમીપુર ડેમ સોરઠ ઘેડમાં આવેલો છે. સોરઠ ઘેડ રાણાવાવ, પોરબંદર, માંગરોળ અને કેશોદ તાલુકાઓનો લગભગ ૫૦૦ ચો. કિ.મી. જેટલો વિસ્તાર છે. 'ઘેડ' એટલે આમ તો પાણીનો સમુદ્રની જેમ પથરાયેલો વિસ્તાર, ઝીણી ધૂળનો વિસ્તાર. ઉનાળામાં માઈલો સુધીનો સૂકો ભૂક પ્રદેશ. ઉનાળામાં અહીં કોઈ પણ જાતની લીલોતરી જોવા મળતી નથી, ફક્ત ગામની આજુબાજુમાં, પાદરમાં જ મોટાં વૃક્ષો હોય છે, બાકીનો પ્રદેશ મેદાની છે, જ્યાં ઉનાળામાં ઝાંઝવાનાં જળ દષ્ટિગોચર થાય છે.

ચોમાસામાં અહીં ચારે તરફ જળબંબાકાર હોય છે. માઈલો સુધી પાણી જ પાણી પથરાયેલું જોવા મળે છે. આ વિસ્તારમાં ભાદર, ઓઝત, મધુવંતી જેવી સૌરાષ્ટ્રની મોટી નદીઓ દરિયામાં મળે છે. અહીં દરિયાનાં મોજાંથી રેતીના ઢુવાઓ સર્જાય છે. આ ઢુવાઓને કારણે નદીનું પાણી દરિયામાં ખૂબ જ ધીમી ગતિએ જાય છે. ચોમાસા દરમિયાન આ નદીઓમાં પાણીનો પ્રવાહ ખૂબ જ ઝડપી હોય છે અને વરસાદી પાણીનો નિકાલ ખૂબ જ ધીમો હોય છે. આને કારણે સમગ્ર ઘેડ વિસ્તારમાં પાણી ફેલાઈ જાય છે, જે લગભગ બે કે ત્રણ માસ સુધી ભરાયેલું રહે છે. ચોમાસામાં આટલું પાણી હોવા છતાં ઉનાળામાં લોકો પાણીના એક એક ટીપા માટે વલખાં મારે છે. સ્ત્રીઓ ઘણે દૂર સુધી માથે બેડાં લઈ પાણી ભરવા જતી જોવા મળે છે. ઘેડ વિસ્તારમાં ક્યાંય 'લીફ્ટ ઈરીગેશન'થી ખેતી થતી નથી. ફક્ત વરસાદ આધારિત ખેતી થાય છે. પરંતુ એક વખત 'છેલ'નાં પાણી ખેતરો ઉપર ફરી વળે એટલે 'રામ મોલ' પાકી જાય! ચીકણી માટીને લીધે જમીનમાં સંત્રાણાયેલા ભેજને લીધે જ પાકને છેવટ સુધી પોષણ મળતું રહે છે. આ રીતે કોઈ પણ જાતની સિંચાઈ વગર મગફળી, ચણા, કપાસ અને ઘઉં પાકી જાય છે. આમ અહીં

કુદરતની ઘણી વિશિષ્ટતાઓ તેમજ વિષમતાઓ જોવા મળે છે. પરંતુ આ બધાથી લોકો ટેવાઈ ગયા છે. આ બધી વિષમતાઓ વચ્ચે શિયાળામાં યાયાવર પક્ષીઓ માટે ખૂબ અનુકૂળ વાતાવરણ ધરાવતા વિસ્તારો અહીં જોવા મળે છે, જેમાંનો એક છે, અમીપુર ડેમ.

ઘણાં વર્ષો પહેલાં તો ઘેડના અમુક વિસ્તારોમાં છ થી આઠ માસ સુધી વરસાદનું પાણી ભરાઈ રહેતું અને તે પણ ફક્ત બેથી ચાર ફૂટની ઊંડાઈનું, જે ઘણા મોટા વિસ્તારમાં ફેલાયેલું રહેતું. અમુક જગ્યાએ તો જૂનાં- નવાં નીર ભેગાં પણ થતાં. આવા વિસ્તારો કે જ્યાં વધુ લાંબા વખત સુધી પાણી ભરાઈ રહેતાં તેના નામ સાથે ઘેડ શબ્દ જોડવામાં આવે છે. દા.ત. વિરોરનો ઘેડ, નવલખાનો ઘેડ, રાતિયાનો ઘેડ, અમીપુરનો ઘેડ...વગેરે. આવાં સ્થળો જળપક્ષીઓનાં આશ્રયસ્થાનો છે. અમીપુર ડેમ બનેલો ન હતો ત્યારે પણ ત્યાં લાંબા સમય સુધી કુદરતી પાણી ભરાઈ રહેતું અને તેમાં કમળ પુષ્કળ થતાં. તેના મોટા વિસ્તારને કારણે ત્યાં પહેલેથી જ પક્ષીઓનું આવાગમન રહેલું હતું.

પહેલાં જ્યારે ઘેડમાં રસ્તાઓ નહોતા ત્યારે, ચોમાસા દરમિયાન વાહન- વ્યવહાર બંધ થઈ જતો. અને સ્થાનિક લોકો માઈલો સુધી ભરેલાં પાણી વચ્ચે ચાલીને અવર- જવર કરતા. આવા અફાટ પાણી વચ્ચે કે જ્યાં અજાણ્યા માણસને ચારે તરફ ફક્ત પાણી જ પાણી દેખાતું હોય, ત્યાં પણ અહીંના લોકો કેડી શોધીને ચાલતા! આવાં પાણી અને કાદવ (વેડની ચીકણી માટી)માં ચાલવું એ પણ એક કળા છે. આવા વિશાળ પાણીના જથ્થામાં કોઈ પણ મોટા નિશાન વગર સ્થાનિક લોકો ચાલતા હોય છે અને તે પણ કેડી ઉપર જ. છીછરા અને ચોખ્ખા પાણીમાં તો કેડી દેખાય, પરંતુ ડહોળા અને ઊંડાં પાણીમાં રસ્તો શોધવો એ કપરું કામ છે. પરંતુ અહીંના લોકો સીફતથી રસ્તા પર ચાલતા હોય તેવી જ સહજતાથી, વચ્ચે આવતા કૂવા, નદી, નાળાં વગેરેથી બચીને પોતાના ગામરૂ પહોંચી જતા હોય છે. આજે પણ ચોમાસા દરમિયાન આવા માર્ગે લોકો જતા હોય છે.

મારું ગામ સરમા, માધવપુર(ઘેડ)થી પાંચ છ કિ.મી. દૂર આવેલું છે. મારા ગામ અને અમીપુર ડેમ વચ્ચે લગભગ ૮ કિ.મી. જેટલું અંતર છે.

અમે જ્યારે વેકેશન ગાળવા વતનમાં જતા ત્યારે, માધવપુરના પાદરમાંથી પગરખાં કાઢી નાખવાનું કહેવામાં

આવતું. પાંચ- છ કિ.મી.ના પગપાળા રસ્તે ક્યાંક છીછરું તો ક્યાંક ઊંડુ પાણી, ક્યાંક કાદવ તો ક્યાંક સૂકી કેડી આવતાં. વચ્ચે એક નદી પાર કરવા સાંકડા પાટિયા પરથી પસાર થવાનું રહેતું. આ બંધું પાર કરીને ઘરે પહોંચતાં. હવે તો આ દિવસો ભુતકાળની મીઠી યાદ બની ગયા છે.

સોરઠમાં ઘણાં સ્થળો જળપક્ષીઓના નિરીક્ષક માટે ઉત્તમ છે, જેમાં પોરબંદરના દરિયા કાંઠાની આસપાસ આવલા ભિનાશવાળા પ્રદેશો, રણપ્રદેશો, બંધો મુખ્ય છે. આ ઉપરાંત ગીરના જંગલની આજુબાજુ આવેલાં જળાશયો, ચોરવાડ પાસેનો મેઘલડેમ, ગિરનાર પર્વતની ફરતે આવેલાં તળાવો વગેરે પણ શિયાળામાં યાયાવર પક્ષીઓનાં નિવાસસ્થાનો છે. વિસાવાદર પાસેનો ધ્રાફળ ડેમ, ગીરનો માલણકા ડેમ, ઉમરેઠીનો હીરણ ડેમ, વગેરે સ્થળોએ વત્તાઓછા પ્રમાણમાં શિયાળુ પક્ષીઓ આશ્રય લે છે.

પરંતુ અમીપુર ડેમ કે જ્યાં ઘણી વિશાળ સંખ્યામાં વિવિધ જાતિનાં પક્ષીઓ ભેગાં થાય છે, તે સુંદર અને રળિયામણો પ્રદેશ જોવો અને શિયાળામાં તેની મજા માણવી એ પક્ષીપ્રેમીઓ માટે એક અલગ આનંદની વાત છે. અહીં કરકરાની સૌથી વધુ સંખ્યા નોંધાયેલી છે. આ ડેમની વિશેષતાએ છે કે તેની ઊંચાઈ ફક્ત ૭.૬૨ મી. છે, પરંતુ ડેમના પાણીનો વિસ્તાર ૧૫.૮૧ ચો. કિ.મી. છે. માટીનો પાળો ૧૦ થી ૧૫ કિ.મી લાંબો છે અને બાકીનો ૫ થી ૭ કિ.મી.નો કિનારો આવેલો છે. આ પાળા ઉપર પગપાળા ચાલી શિયાળુ મુલાકાતી પક્ષીઓનું નિરીક્ષણ કરવું એ એક લહાવો છે

અહીં કરકરા (Demoiselle Crane)ની વિશાળ સંખ્યા, ઉપરાંત શિકારી પક્ષીઓ (prey birds)ની વિવિધ જાતો, બતકો (duck)ની ઘણી જાતો, કાદવ ખૂંદનારાં પક્ષીઓ (waders)ની વિપુલતા અને વિવિધતા તથા ધોમડા (gull) અને વાબગલી (tern)ની અલગ અલગ જાતો વિશાળ સંખ્યામાં જોવા મળે છે.

પક્ષીનિરીક્ષણ કરતાં કરતાં જ્યારે સાંજે સૂર્યનારાયણ અસ્ત થતા હોય એ સમયે કોઈ શાંત જગ્યાએ બેસી જઈએ, ત્યારે જે વાતાવરણ ઊભું થાય છે, તે મંત્રમુગ્ધ કરી દે છે! સૂર્યનું સ્થિર પ્રતિબિંબ જળમાં દેખાતું હોય ત્યારે, નાની ડૂબકી (Dabchick)ના ગમનથી સર્જાતાં વલયો એકબીજાને છેદતાં સૂર્યનારાયણનાં અનેક રૂપો સર્જે છે. પાણીમાં રંગોળીની માફક આકાશ ઉપસી આવે છે. આવા રંગોમાં રંગાયેલા આકાશમાં, રાતવાસો કરવા આવતી કુંજો અને

કરકરાની હારમાળાઓ જે ક્ષિતિજ સુધીના ખુલ્લા આકાશમાં ફેલાયેલી હોય છે, તે અનેક જાતની ભાત ઊભી કરે. ચોતરફથી આવતાં પક્ષીઓના, ખાસ કરીને કુંજ અને કરકરાના અવાજો આવા વાતાવરણને અનુકૂળ સંગીત પીરસે છે. સમય જાણે થંભી ગયો હોય તેવું લાગે! શું પક્ષીઓ દિવસની છેલ્લી વેળાનો વધુમાં વધુ ઉપયોગ કરી લેવામાં મશગૂલ હોય છે? આ હિંવત વાસ્તવિકતા, કુદરતની ઝાંખી કરાવે છે. અહીં કોઈ છળ- કપટ, આંટી- ઘૂંટી નથી, સરહદો કે મર્યાદા નથી, ફક્ત કુદરતના ખોળે, કુદરતના ભરોસા ઉપર જ આ હજારો કિ.મી. દૂરના પ્રવાસીઓ પોતાની વીશીમાં આશ્રય લે છે. આ દશ્ય કે જે પળે પળે અનેક દશ્યોમાં પરિણમે છે, એ કોઈ કવિ કે ચિત્રકારને ચોક્કસ પ્રેરણા આપી શકે છે. સુંદર રચનાઓના મહાસાગર સમા આ અમીપુરને માણવું એ તો એક લહાવો છે.

આ વર્ષે જ્યારે કુદરતે ચોમેર કૃપા દૃષ્ટિથી વરસાદ દ્વારા બંધ તળાવો છલકાવી દીધાં છે, ત્યારે અમીપુર પણ છલકાઈ ગયો છે. આશા રાખીએ કે આ વર્ષે પણ શિયાળામાં મહેમાનો વેળાસર અને મોટી સંખ્યામાં આવે અને વધુમાં વધુ સમય અમીપુરનાં અમીજળમાં ગાળે. જો કે, આવા વર્ષમાં તો ગમે તે ઋતુમાં અમીપુરમાં પક્ષીઓની વિવિધતા અને વિશિષ્ટતા અવશ્ય જોવા મળે જ. આવા અનોખા અમીપુરના આંગણે આપ જરૂરથી આવો.

અમીપુર બંધ વિષે કેટલીક વિગતો નીચે મુજબ છે.

ઠેકાણું : ગામ : અમીપુર, તા. કુતિયાણા, જિ. પોરબંદર

નદી : ઓઝત

ઉપયોગ : સિંચાઈ

બંધનો પ્રકાર : માટી તથા રેતીનો પાળો

વધુમાં વધુ ઊંચાઈ : ૭.૬૨ મી.

પાળાની લંબાઈ : ૧૦૭૬૯ મી.

જળાશયનો વિસ્તાર : ૧૫.૮૧ ચો.કિ.મી.

જળસંચય ક્ષમતા : ૨૮.૪૫ Mm^૩

નહેરની લંબાઈ : ૧૪ કિ.મી.

અમીપુર નોંધાયેલી કરકરાની સંખ્યા છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોમાં નીચે મુજબ છે.

-૯-૦૨-૮૦ ૬૦૭૯

-૯-૧૨-૮૦ ૨૦૨૦૦

-૧૨-૦૧-૮૧ ૧૫૨૦૦

-૧૪-૦૧-૮૨ ૪૬૦૦૦

-૩૦-૦૧-૮૩ ૪૩૨૪૪

‘વિધી નર્સરી’, ૧૨ રાજમોતી સોસાયટી, બિલનાથ મંદિર પાછળ, વંચલી રોડ, જુનાગઢ-૩૬૨૦૦૧.

